

В.Б. ГОШИЛИК

ЛИТВОКРАЇНОЗНАВСТВО

Навчально-методичний посібник

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

В.Б. ГОШИЛИК

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВО

Навчально-методичний посібник

Івано-Франківськ
2007

УДК 81:908
ББК 81.001.2
Г-74

Рецензенти: **Бистров Я.В.**, завідувач кафедри англійської філології факультету іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат філологічних наук

Озарко І.І., завідувач кафедри англійської мови Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, кандидат філологічних наук

*Рекомендовано до друку Вченою радою факультету іноземних мов
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
(Протокол № 5 від 25 червня 2007 року)*

Гошилик В.Б.

Г-74 Лінгвокраїнознавство: Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ, 2007. – 64 с.

Посібник складено відповідно до програмових вимог.

Посібник охоплює більшість основних теоретичних питань лінгвокраїнознавства як актуальної на сучасному етапі розвитку людства мовознавчої дисципліни і складається з чотирьох розділів, у яких читачеві запропоновано узагальнення нового бачення мови як засобу міжкультурного спілкування, проілюстроване багатим теоретичним матеріалом довідкового характеру.

Посібник має на меті допомогти студентам закріпити набуті ними під час лекцій фахові знання, розвинути у них навички самостійної роботи з науковою літературою. Посібник стане у пригоді викладачам іноземних мов, теорії та практики перекладу, усім, хто прагне долучитися до скарбниці сучасних мовознавчих теорій.

© Гошилик В.Б., 2007

ПЕРЕДМОВА

Навчально-методичний посібник з курсу лінгвокраїнознавства розрахований на студентів старших курсів факультетів іноземних мов і покликаний ознайомити їх із базовими теоретичними положеннями краєзнавче орієнтованої галузі мовознавства, що вивчає мовні одиниці з яскраво вираженою національно-культурною семантикою, особливості національного бачення світу певним народом.

Дане видання спрямоване на заповнення наявної прогалини у сфері викладання лінгвокраїнознавства як вельми цікавої дисципліни, що дуже часто зводиться лише до вивчення реалій суспільного життя, матеріального побуту, історії та культури англословних країн. За таких умов навіть примітивне трактування лінгвокраїнознавства як лінгвістичної дисципліни, що досліджує лінгвістичний аспект країнознавства, не видається доцільним. Відсутність у сучасних підручниках з лінгвокраїнознавства інформації про співвідношення та взаємодію мови і культури, сутнісні характеристики мовної та концептуальної картин світу, підходи до класифікації та перекладу реалій, проблеми розвитку міжкультурної комунікації тощо не дають підстав стверджувати відмінність однойменних курсів від традиційного для філологічних факультетів курсу країнознавства. Проблема ускладнюється мізерним комплектуванням наукових бібліотек фаховою літературою, а також відсутністю у студентів навичок самостійної роботи з науковими джерелами.

Посібник є експериментальним за природою, що зумовлено специфікою структурування та викладу навчального матеріалу. Він має ознайомчий характер, не претендує на абсолютну вичерпність, а лише вказує студентам потрібне русло подальшої науково-пошукової роботи. Тематично дібрані фрагменти з фундаментальних праць дадуть змогу розібратися у концептуальних засадах лінгвокраїнознавства й окреслять коло питань, з'ясування яких уможливить підготовку фахового лінгвіста.

Запропонований матеріал може використовуватися студентами для закріплення знань, отриманих на лекціях, під час підготовки до практичних занять з даного предмету та самостійного опрацювання тем за програмою інших мовознавчих дисциплін, для написання курсових робіт тощо.

Автор із вдячністю прийме всі критичні зауваження та пропозиції, спрямовані на покращення в подальшому запропонованого посібника.

*Адреса для листування:
goshylyk@rambler.ru*

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА

1.1. До проблеми визначення лінгвокраїнознавства.

Як відомо, у мовознавстві значної популярності набула ідея глибокого та нерозривного зв'язку культури і мови. Оскільки слово є позначенням, знаком тієї чи іншої життєвої реалії, в його семантиці поряд із поняттєвою частиною можна знайти і виділити певний “екстралінгвістичний” (позамовний) зміст, що безпосередньо відображає культуру, обслуговувану конкретною мовою. Ця фоновіа частина змістового плану слова є складовою більш широкого кола відповідних соціальної дійсності культурно-історичних значень, знання яких є запорукою успішного вивчення іноземної мови.

На тлі стрімкої глобалізації світових проблем, необхідності враховувати універсальні та специфічні характеристики поведінки і спілкування різних народів у вирішенні найрізноманітніших питань, потреби знати заздалегідь ті ситуації, в яких великою є імовірність міжкультурного нерозуміння, важливості визначення і точного позначення тих культурних цінностей, які лежать в основі комунікативної діяльності, все частіше в поле зору науковців потрапляють відношення в системі “людина – світ – мова”.

Незважаючи на достатньо активний розгляд актуальних мовознавчих питань з позицій лінгвістичного антропоцентризму, що знаходить відображення у працях дослідників у сфері когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології тощо, поживавлення міжкультурної комунікації та потреба звернення в ході викладання іноземної мови до мовних компонентів із національною орієнтацією зумовили виокремлення лінгвокраїнознавства як якісно нової галузі мовознавства (первинно оформленого як напрям в етнолінгводидактиці), що поєднує в собі елементи лінгвістики (вивчення мовних одиниць) та елементи країнознавства (вивчення реалій культури певної країни). Теоретики лінгвокраїнознавства розуміють мову як національно специфічний феномен, засіб виявлення і реалізації національного характеру, мовної концептуалізації світу.

Лінгвокраїнознавство як напрям має два основні відгалуження. *Прикладне лінгвокраїнознавство* – методика ознайомлення іноземців з культурою народу в процесі вивчення його мови, теорія і практика укладання лінгвокраїнознавчих словників і навчальних посібників. *Теоретичне лінгвокраїнознавство* – вивчення фоновіа семантики в лексиці й фразеології, дослідження кумулятивних можливостей мови на різних рівнях її ієрархії.

Головна мета лінгвокраїнознавства – забезпечення комунікативної компетенції в актах міжкультурної комунікації через адекватне сприймання мови співрозмовника й розуміння оригінальних текстів. Іншими словами, той, хто вивчає іноземну мову, повинен оволодіти нею як засобом міжкультурної комунікації, що передбачає необхідність формування у нього лінгвокраїнознавчої компетенції, яка є невід'ємною частиною комунікативної компетенції. Із зазначеною метою пов'язана необхідність вивчення мовних одиниць, які найбільш яскраво відображають національні особливості культури народу, середовища його існування і які важко зрозуміти так, як їх розуміє носій мови.

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВО¹ – галузь мовознавства, пов'язана з поглибленим вивченням кумулятивної (нагромаджувальної) функції мови, її здатності до відображення і збереження у своїх знаках інформації про етнокультурну спадщину народу.

Ажнюк Б.М. Лінгвокраїнознавство // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 314.

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА – мовознавчий напрям, в якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища. Виникла в 70-х рр. 20 ст.

Кочерган М.П. Когнітивна лінгвістика // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 258.

ЕТНОЛІНГВІСТИКА – галузь мовознавства і етнології, яка вивчає зв'язки між мовою та різними сторонами матеріальної і духовної культури етносу – міфологією, релігією, звичаями, мистецтвом, етнопсихологією та ін.

Грищенко П.Ю. Етнолінгвістика // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 178.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ – это новая филологическая дисциплина, которая изучает определенным образом отобранную и организованную совокупность культурных ценностей, исследует живые коммуникативные процессы порождения и восприятия речи, опыт языковой личности и национальный менталитет, дает системное описание языковой "картины мира" и обеспечивает выполнение образовательных, воспитательных и интеллектуальных задач обучения... Таким образом, лингвокультурология – комплексная научная дисциплина синтезирующего типа, изучающая взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в его функционировании и отражающая этот процесс как целостную структуру единиц в единстве их языкового и внеязыкового (культурного) содержания при помощи системных методов и с ориентацией на современные приоритеты и культурные установления (систем норм и общественных ценностей).

Воробьев В.В. О статусе лингвокультурологии // IX Международный Конгресс МАПРЯА. Русский язык, литература и культура на рубеже веков. – Т. 2. – Братислава, 1999. – С. 125.

¹ Тут і надалі цитовані матеріали подаватимуться мовою доступного джерела.

ANTHROPOLOGICAL LINGUISTICS – study of the relationship between language and culture; it usually refers to work on languages that have no written records.

Encyclopædia Britannica Deluxe Edition 2004,
CD-ROM.

СОЦИОЛИНГВИСТИКА – это раздел языкознания, изучающий обусловленность языковых явлений и языковых единиц социальными факторами: с одной стороны, условиями коммуникации (временем, местом, участниками, целями и т. п.), с другой стороны, обычаями, традициями, особенностями общественной и культурной жизни говорящего коллектива.

ЛИНГВОСТРАНОВЕДЕНИЕ – это дидактический аналог социолингвистики, развивающий идею о необходимости слияния обучения иностранному языку как совокупности форм выражения с изучением общественной и культурной жизни носителей языка.

Тер-Минасова С.Г. *Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособие.* – М.: Слово, 2000. – С. 30.

1.2. Основні поняття лінгвокраїнознавства.

До базових понять курсу лінгвокраїнознавства відносять: фонові знання, безеквівалентну лексику, конотативну лексику, фонову лексику, словесні символи, “хибних друзів перекладача”.

• Фонові знання

Фонові знання традиційно визначаються як спільні для учасників комунікативного акту знання. Іншими словами, це та спільна для комунікантів інформація, яка забезпечує взаєморозуміння у процесі спілкування. Фонові знання є неоднорідними за природою і за ступенем їх поширеності переважно поділяються на три види: 1) загальнолюдські, 2) регіональні та 3) країнознавчі. Для лінгвокраїнознавства особливо вагомими є країнознавчі знання, тобто супровідні знання, уявлення, що достатньою мірою відображають особливості життєвих стереотипів певного народу. Мова йде про знання типових особливостей побуту, культури, традицій, звичаїв окремої спільноти, відмінностей психічного стану та поведінки її представників як носіїв національного характеру, національної ментальності.

Фоновое знание (*англ.* background knowledge) – обоюдное знание реалий говорящим и слушающим, являющееся основой языкового общения.

Ахманова О.С. *Словарь лингвистических терминов.* – Изд. 2-е, стереотип. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – С. 498.

Фоновые языковые знания – знание каких-либо реалий говорящим и слушающим, которые подразумеваются, но явно не проговариваются в диалоге, и которые являются основой языкового общения. Представляет собой идеальную модель внешнего мира или его части. Вербализация фонового знания является отдельной познавательной задачей и в повседневном общении не происходит. Практическое значение этого

поняття заключається в частині в тому, що вивчення іноземного мови повинно спиратися на засвоєння мовознавчих представлень.

Крюков А.Н. Фоновые знания и языковая коммуникация // Этнопсихолінгвістика / Отв. ред. Ю.А. Сорокин. – М.: Наука, 1988. – С. 19-34.

• Безеквівалентна лексика

Безеквівалентна лексика – лексичні одиниці (слова та стійкі словосполучення) однієї з мов, які не мають ні повних, ані часткових еквівалентів серед лексичних одиниць іншої мови. Сюди традиційно відносять: 1) власні імена, географічні назви, назви закладів, організацій тощо, які не мають постійних відповідників у лексиконі іншої мови; 2) так звані реалії, тобто слова, що позначають предмети матеріальної та духовної культури, властиві тільки певному народу (*вишиванка, писанка, бандура, коломийка, гопак, булава, тризуб* тощо); 3) так звані випадкові лакуни, тобто лексичні одиниці, які з певних незрозумілих причин не мають відповідників у лексичному складі іншої мови (*доба / 24 hours, day (and night), кип'яток / boiling water, іменинник / man or boy celebrating his name day* тощо).

Безеквівалентними являються слова, служачі для вираження понять, які відсутні в іншій культурі і, як правило, не перекладаються на іншу мову одним словом, не мають еквівалентів за межами мови, до якої вони належать. Перекладачам, як правило, доводиться вдаватися до просторічних описань або пропонувати власні неологізми типу *надземка – elevated railroad (по аналогії з «подземкой»), віктрала – Victrola (програвальник певної марки; Victor – назва фірми, що виробляє радіо- та телеапаратуру); букмейкер – book-maker (людина, що приймає ставки на скачках і бегу); родстер – roadster (двохмісна машина з відкидним верхом)*.

Томахин Г.Д. Реалії-американизми. – М.: Виш. шк., 1988. – С. 5.

• Конотативна лексика

До конотативної лексики належать слова, що мають у своєму значенні компонент оцінки, виражають почуття, позитивне чи негативне сприймання дійсності. Як виразник емотивної функції мови така емоційна лексика характеризує ситуацію спілкування, соціальні відносини, психічний стан мовців.

Для визначення національно-мовної картини світу об'єктом зіставлення може бути **емоційна лексика**. Якщо порівняти українську мову не лише з германськими чи романськими, а навіть зі спорідненими слов'янськими мовами, то вона рельєфно вирізняється багатством емоційно-оцінних засобів, особливо для утворення зменшено-пестливих форм іменників, прикметників, прислівників, навіть дієслів (*козаченьки, яворонько, вербиченько, соколенько, місяченько, негодонька, мандрівочка, розкошонька, коханячко, криниченька, вірненько, додолоньку, щонеділеньки, їсточки, питоньки, спатуні* та ін.), причому такі форми

трапляються навіть у словах, які не можуть бути оцінені як позитивні (*воріженьки*, *війнонька* тощо). Такі форми є безеквівалентними і засвідчують ліризм, сентиментальність, кордоцентричність українського етносу порівняно з іншими народами, про що в минулому столітті заявив український філософ-антрополог Памфіл Юркевич. Російська мова багатше представлена безеквівалентними зневажливими емотивами (*мужичишка*, *мужичонка*, *страстишка*, *мероприятнице*, *бабёшка* тощо). Як зазначає І.О. Голубовська (Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. – К., 2004. – С. 59.), адекватне пояснення цього міжкультурного феномену треба шукати в залученні даних етнопсихологічного характеру: «[...] українське колективне несвідоме – наскрізь позитивне» (Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К., 1992. – С. 10.), а російському етносу притаманна насмішкуватість, іронія (Пушкин А.С. Собрание сочинений: В 10 т. – М., 1969. – Т. 5. – С. 472.). Обмежену кількість емоційно-оцінних слів у англійській та інших германських мовах (пор. укр. *будиночок* – англ. a little house; швед. *lited hus*; норв. *et lited hus*; дат. *et little hus*) можна пояснити тим, що в англосаксонській і скандинавській культурах емоційність ніколи не розглядалася як позитивне явище.

Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 18-19.

• Фонова лексика

До фонової лексики належать слова із тотожним денотативним значенням, але з різними конотаціями й асоціативними зв'язками.

Фонова лексика часто стає причиною перешкод у міжкультурній комунікації. Наприклад, слову *молоко* у в'єтнамській мові відповідає *сайя*, однак ці слова не є відповідниками з функціонального погляду, семантичної адекватності і відповідності фоновим знанням мовців. У реченні *Він вранці випив склянку молока й пішов на роботу* функціональним еквівалентом слова *молоко* буде в'єтнамське *суйя* “чай” (в'єтнамці не п'ють молока). До таких слів, які вимагають функціональної заміни у в'єтнамській та багатьох південноазійських мовах, належать *сонце*, *місяць*, *пальто*, *дача*, *виделка* та ін. При перекладі речення *Не люблю сидіти в кімнаті* (літо – гарна, тепла пора року, сприятлива для прогулянок), спираючись на значення в'єтнамського *хе* “літо”, ми зустрінемося із труднощами: літо в тропічному В'єтнамі дуже жарке і вологе, тому влітку в'єтнамці якраз не гуляють, а сидять у прохолоді дома.

Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 16.

• Словесні символи

Національні асоціації і, відповідно, національно-мовні картини світу яскраво виявляються у словах-символах. Слово-символ умовно можна назвати своєрідним текстом, бо воно сконденсовано містить великі сюжети, зафіксовані в пам'яті людей. Це максимально узагальнене значення на основі образної конденсації смислу.

Словесний символ лише умовно передає відношення між позначуваним і тим, що він позначає, або відповідає тільки одному позначуваному, отождивлює своє значення не через перенесене знання (точніше, передовсім не через нього), а через фонові значення, мовні пресупозиції. Категорія символу виявляє свій зміст завдяки активній дії багатьох власне мовних і головне – позамовних (національних, культурних, соціальних, релігійних та інших) чинників, що визначають його розуміння всіма членами даного соціуму.

Архетипні символи, що передають спільні для значної частини людності значення, стають такими через подібність природи, психіки людини, однак і вони орієнтовані на певну спільноту. Образ-ідея, що його передає символ, часто-густо набуває яскраво вираженого національного характеру; саме в символах відбиваються народні традиції, звичаї, обряди, вірування тощо, а зрештою і національні риси характеру, національна ментальність, національна специфіка мови. Словесна символіка народу виступає важливим чинником творення національно-культурної картини світу; навіть індивідуальні символи, характерні для художньо-творчого осмислення дійсності, звичайно зумовлені особливостями національного мовного типу, мовної особистості...

Перехід від архетипного слова-символу до власне національного, локалізованого відбувається шляхом складних семантичних трансформацій, зумовлених образно-значеннєвим перенесенням на ґрунті даної етнокультури, з опорою на відповідні прагматичні знання, національно орієнтований набір пресупозицій.

Скажімо, символи, що відтворюють зміст загальнолюдських понять (життя, смерть, щастя, нещастя, гріх тощо) і знаходять спільне виявлення в словесно-предметній сфері багатьох мов, неодмінно "пропускаються" через систему народних уявлень і асоціацій, здобувають виразні національні ознаки. Для українства, зокрема, типовим стає образ-символ *доля*, що опосередковано відображає національні риси характеру (вміння переносити життєві випробування, терплячість, а часом і покірливість); порівняйте у Т. Шевченка: "У всякого своя доля І свій шлях широкий"; "Єсть на світі доля – А хто її знає? Єсть на світі воля – А хто її має?". У збірнику М. Номиса "Українські приказки, прислів'я і таке інше" (СПб., 1864) зафіксовано низку прислів'їв, що засвідчують народне сприйняття долі як біди: "Лихая доля і під землею надібає", "Моя доля та рубає дрова", "Моя доля десь у лісі заблукала", "Плаче твоя доля, та не зна чого" і под.

На основі узагальнених значень таких архетипних символів, як *світ* (*світло*), *вогонь*, *сонце*, *кров*, *вода*, *коло* (*калеса*) тощо, на національному ґрунті з'являються проміжні символічні поняття, розвиваються нові образні асоціації і паралелі; при цьому первісне значення символу-архетипу, його образне бачення більшою або меншою мірою зберігається в усіх семантичних перевтіленнях. Наприклад, загальний образ-ідея світла, вогню – символу буття, життя, радощів – на ґрунті слов'янської міфотворчості, української народної поезії зазнає поступової видозміни і зрештою виявляє себе в образі красної дівичі – *червоної калини* як символу жіночості, дівочтва, краси; адже саме жінка втілює ідею продовження життя, роду. Ці образні асоціації знайшли відбиток у весільних обрядах (*калину ламати*); уявлення про калину як носія

життєдайної сили одержало розвиток в усвідомленні червоної калини як символу рідного краю, батьківщини, України: у прислів'ї "Без верби і калини нема України", в пісні "Ой у лузі червона калина похилилася"; порівняйте: "Цвіт-каліно, Україно, розцвітай!" (М. Рильський).

Із архетипом-символом *вода* звичайно пов'язується уявлення про небуття, смерть, забуття; в українському народному світобаченні вода – це і символ чистоти, свіжості, всіляких щедрот; опосередковано таке сприймання відбито у символі криниці, яка знімає спрагу, надає сили, міці: "Піди до криниці. Поки півні не співали, Умийся водою" (Т. Шевченко). Подібне ставлення до криниці відбито в прислів'ях: "До доброї криниці стежка утоптана", тобто з добрими людьми є бажання поспілкуватися, до них хочеться звернутися за порадою тощо; "Не брудни криниці – згодиться", тобто не роби зле, бо воно на тебе самого і повернеться. Сприйняття криниці як символу, опосередковане умовами степового життя, селянською натурою українця, разом із тим не втрачає зв'язку з поняттям-образом води – носія минучості всього суцього (двічі в одну воду не ввійдеш); порівняйте: "– Любчику, закинь... нинішню пригоду в криницю забуття" (І. Франко).

Кононенко В.І. Словесні символи: проблеми інтерпретації // Кононенко В.І. Мова. Культура. Стиль: 36. ст. – Київ–Івано-Франківськ, 2002. – С. 36-38.

Символ – явище специфічно національне. Семантика символу виявляється лише в контексті світоглядної традиції певного народу, через що носій іншої культури не може декодувати символ. Процес створення символу тісно пов'язаний із співвідношенням у мовній одиниці денотативної та фонової інформації, причому фонова інформація переважає.

Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 16.

• Хибні (фальшиві) друзі перекладача

Псевдодрузі перекладача – клас іншомовних слів, які при зустрічі в тексті вводять перекладача чи просто читача в оману помилковими асоціаціями з певними словами рідної мови, схожими за зовнішнім виглядом, але відмінними за значенням. Така семантична невідповідність лексичних паралелей у різних мовах може мати різну природу.

Специфічну групу становлять фальшиві друзі перекладача у споріднених мовах: укр. *гора* – болг. *гора* (*ліс*); укр. *неділя* – рос. *неделя*; англ. *also* (*також*) – нім. *also* (*отже*); англ. *gift* (*подарунок, дар*) – нім. *Gift* (*отрута*); ісп. *romo* (*флакони*) – рум. *rom* (*дерево*). До прямих запозичень такі фальшиві друзі перекладача ніякого відношення не мають. Вони можуть бути спричинені різними напрямками семантичного розвитку в різних споріднених мовах однієї й тієї ж лексичної одиниці, наприклад шляхом переосмислення.

Інша річ – фальшиві друзі перекладача, які виникають саме при прямому запозиченні іншомовних елементів. Особливо небезпечно це

тоді, коли вони зустрічаються в науковій термінології. Наявність різного роду семантичних невідповідностей можна пояснити тим, що міжнародний термін, засвоєний носіями тієї чи іншої мови, потрапляє під вплив національної культури, додаючи до вихідної сукупності значень нові значення. А це, у свою чергу, означає, що дуже часто такі запозичення ведуть до розбіжностей у значеннях одного й того ж елементу у різних мовах, бо після запозичення іншомовні елементи набувають нового, вже не інтернаціонального значення, а інколи навіть втрачають спільне значення.

До основних причин виникнення хибних друзів перекладача традиційно відносять: 1) використання однакових слів у різних мовах при утворенні термінів шляхом переносу назви; 2) асоціації первинного значення зі схожими ознаками різних об'єктів термінування; 3) надання переваги в різних мовах різним сторонам змістової структури міжнародних термінів. Труднощі для перекладу таких термінів полягають в тому, що перекладач, знаючи про наявність подібного лексичного елементу в рідній мові помилково вважає його змістовим еквівалентом іноземного терміна, особливо якщо ці терміни мають щось спільне у значенні.

Псевдоінтернаціоналізми – це слова вихідної та цільової мов, які значною мірою збігаються за графічною або звуковою формою, але мають різні значення. Такі слова ще називають фальшивими друзями перекладача через те, що перекладач може хибно сприйняти подібність форм певних двох слів за подібність і їхніх значень. Розрізняють повні псевдоінтернаціоналізми, коли значення слів зовсім не збігаються (наприклад, перекладним відповідником прикметника "актуальний" є не actual, який має значення "фактичний, справжній, реальний", а слова topical, urgent, burning, current) та часткові псевдоінтернаціоналізми (коли значення відповідних слів в українській та англійській мовах збігаються не повністю, наприклад, англійським відповідником слова "кран" можуть бути як слова tap, water-tap, faucet (із значенням "водопровідний кран"), так і слово plug (із значенням "пожежний кран") та слово crane (із значенням "вантажопідйомний або баштовий кран), тоді як подібне за формою до українського слова англійське слово crane має такі українські відповідники – 1) журавель, 2) вантажопідйомний кран, 3) сифон.

Щоб випадково не стати жертвою фальшивих друзів перекладача, перекладачі-початківці повинні або знати всі псевдоінтернаціоналізми, або ж у разі невпевненості у точності перекладу подібних слів перевіряти відповідники за словником, не поспішаючи перекладати такі слова і не керуючись лише збігом форм українського та англійського слів.

Карабан В.І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – С. 46-47.

1.3. Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ОТНОСИТЕЛЬНОСТИ ГИПОТЕЗА (известная также как «гипотеза Сепира-Уорфа»), тезис, согласно которому существующие в сознании человека системы понятий, а, следовательно, и существенные особенности его мышления определяются тем конкретным языком, носителем которого этот человек является.

Лингвистическая относительность – центральное понятие этнолингвистики, области языкознания, изучающей язык в его взаимоотношении с культурой. Учение об относительности («релятивизм») в лингвистике возникло в конце 19 – начале 20 в. в русле релятивизма как общеметодологического принципа, нашедшего свое выражение как в естественных, так и в гуманитарных науках, в которых этот принцип трансформировался в предположение о том, что чувственное восприятие действительности определяется ментальными представлениями человека. Ментальные представления, в свою очередь, могут изменяться под воздействием языковых и культурных систем. Поскольку в конкретном языке и, шире, в конкретной культуре концентрируется исторический опыт их носителей, ментальные представления носителей различных языков могут не совпадать.

В качестве простейших примеров того, как по-разному языки членят (или, как принято говорить в лингвистике, «концептуализуют») внеязыковую реальность, часто приводят такие фрагменты лексических систем, как названия частей тела, термины родства или системы цветообозначения. Например, в русском языке для обозначения ближайших родственников одного с говорящим поколения используются два разных слова в зависимости от пола родственника – брат и сестра. В японском языке этот фрагмент системы терминов родства предполагает более дробное членение: обязательным является указание на относительный возраст родственника; иначе говоря, вместо двух слов со значением 'брат' и 'сестра' используется четыре: *ani* 'старший брат', *ane* 'старшая сестра', *otooto* 'младший брат', *imooto* 'младшая сестра'. Кроме того, в японском языке имеется также слово с собирательным значением *kyoodai* 'брат или сестра', 'братья и/или сестры', обозначающее ближайшего родственника (родственников) одного с говорящим поколения вне зависимости от пола и возраста (подобные обобщающие названия встречаются и в европейских языках, например, английское *sibling* 'брат или сестра'). Можно говорить о том, что способ концептуализации мира, которым пользуется носитель японского языка, предполагает более дробную понятийную классификацию по сравнению со способом концептуализации, который задан русским языком.

Аналогичным образом на различие в способе языковой концептуализации мира указывают такие хрестоматийные примеры, как наличие в английском языке слов *hand* 'рука ниже запястья, кисть' (используемое в контекстах типа 'пожать руку', 'вымыть руки' и т.д.) и *arm* 'рука выше запястья' или 'рука от пальцев до плеча' (используемое в контекстах типа 'ходить под руку', 'взять на руки' и т.д.) – в противоположность

универсальному русскому слову *рука*, или наличие в русском языке двух отдельных слов *синий* и *голубой* – в противоположность многим другим языкам, в которых для обозначения цвета соответствующей части спектра используется единое обозначение типа английского *blue*.

Представление о том, что для одного и того же фрагмента действительности естественные языки могут предоставить несколько адекватных, но не совпадающих концептуальных схем, безусловно, существовало в языкознании и до того, как в этнолингвистике начались интенсивные исследования «под знаменами» принципа лингвистической относительности. В частности, уже в начале 19 в. оно было отчетливо сформулировано В. фон Гумбольдтом, однако почти не было востребовано в то время лингвистической теорией. В разные периоды истории лингвистики проблемы различий в языковой концептуализации мира ставились, в первую очередь, в связи с частными практическими и теоретическими задачами перевода с одного языка на другой, а также в рамках такой дисциплины, как герменевтика – учения о принципах перевода, анализа и интерпретации древних памятников письменности, в особенности библейских текстов. Принципиальная возможность перевода с одного языка на другой, как и адекватная интерпретация древних письменных текстов, базируется на предположении о том, что существует некоторая система представлений, универсальных для носителей всех человеческих языков и культур или, по крайней мере, разделяемая носителями той пары языков, с которого и на который осуществляется перевод. Чем ближе языковые и культурные системы, тем больше шансов адекватно передать на языке перевода то, что было уложено в концептуальные схемы языка оригинала. И наоборот, существенные культурные и языковые различия позволяют увидеть, в каких случаях выбор языкового выражения определяется не столько объективными свойствами обозначаемой ими внеязыковой действительности, сколько рамками внутриязыковой конвенции: именно такие случаи не поддаются или плохо поддаются переводу и интерпретации. Понятно поэтому, что релятивизм в лингвистике получил мощный импульс в связи с возникшей во второй половине 19 в. задачей изучения и описания «экзотических» языков и культур, резко отличных от европейских, прежде всего языков и культур американских индейцев.

Лингвистическая относительность как научное понятие ведет свое начало от работ основоположников этнолингвистики – американского антрополога Франца Боаса, его ученика Эдварда Сепира и ученика последнего Бенджамена Уорфа. В той наиболее радикальной форме, которая вошла в историю лингвистики под названием «гипотезы Сепира-Уорфа» и стала предметом продолжающихся и поныне дискуссий, гипотеза лингвистической относительности была сформулирована Уорфом, а точнее, приписана ему на основании ряда его утверждений и эффектных примеров, содержащихся в его статьях. На самом деле эти утверждения Уорф сопровождал рядом оговорок, а у Сепира подобного рода категорических формулировок не было вообще.

Представление Боаса о классифицирующей и систематизирующей функции языка основывалось на тривиальном, на первый взгляд, соображении: число грамматических показателей в конкретном языке относительно невелико, число слов в конкретном языке велико, однако тоже конечно, число же обозначаемых данным языком явлений бесконечно. Следовательно, язык используется для обозначения классов явлений, а не каждого явления в отдельности. Классификацию же каждый язык осуществляет по-своему. В ходе классификации язык сужает универсальное концептуальное пространство, выбирая из него те компоненты, которые в рамках конкретной культуры признаются наиболее существенными.

Классифицирующую функцию имеет не только лексика, но и грамматика. Именно в грамматике как наиболее регламентированной и устойчивой части языковой системы закрепляются те значения, которые должны быть выражены обязательно. Так, носитель русского, немецкого, английского и многих других европейских языков не может употребить название предмета, не указав, имеется ли в виду один такой предмет или некоторое их множество: нельзя употребить слово *книга* «ни в каком числе», иначе говоря, любая форма слова *книга* содержит обязательную информацию о числе. В таких случаях в лингвистике принято говорить, что в данном языке имеется грамматическая категория числа. Набор грамматических категорий конкретного языка красноречиво свидетельствует о том, какие значения на определенном историческом этапе развития этого языка были выделены как наиболее существенные и закрепились в качестве обязательных. Так, в квакиютль – языке североамериканских индейцев, который в течение многих лет исследовал Боас, – в глаголе, наряду со знакомыми нам по европейским языкам категориями времени и вида, выражается также грамматическая категория эвиденциальности, или засвидетельствованности: глагол снабжается суффиксом, который показывает, являлся ли говорящий свидетелем действия, описываемого данным глаголом, или узнал о нем с чужих слов. Таким образом, в «картине мира» носителей языка квакиютль особая важность придается источнику сообщаемой информации.

Родившийся и получивший образование в Германии, Боас испытал несомненное влияние лингвистических воззрений В. фон Гумбольдта, считавшего, что в языке воплощаются культурные представления сообщества людей, пользующихся данным языком. Однако Боас не разделял гумбольдтовских представлений о так называемой «стадиальности». В отличие от Гумбольдта Боас считал, что различия в «картине мира», закрепленные в языковой системе, не могут свидетельствовать о большей или меньшей развитости его носителей. Лингвистический релятивизм Боаса и его учеников строился на идее биологического равенства и, как следствие, равенства языковых и мыслительных способностей. Многочисленные языки за пределами Европы, в первую очередь языки Нового Света, которые стали интенсивно осваиваться лингвистикой на рубеже 19-20 в., оказывались экзотическими с точки зрения лексики и особенно грамматики европейских языков, однако в рамках боасовской традиции эта необычность не считалась свидетельством «примитивности» этих языков или «примитивности»

отраженной в этих языках культуры. Напротив, стремительно расширявшаяся география лингвистических исследований позволила понять ограниченность европоцентрических взглядов на описание языка, дав в руки сторонников лингвистической относительности новые аргументы.

Важнейший этап в исследовании языка как средства систематизации культурного опыта связан с работами Э. Сепира. Сепир понимал язык прежде всего как строго организованную систему, все компоненты которой – такие, как звуковой состав, грамматика, словарный фонд, – связаны жесткими иерархическими отношениями. Связь между компонентами системы отдельно взятого языка строится по своим внутренним законам, в результате чего спроецировать систему одного языка на систему другого, не исказив при этом содержательных отношений между компонентами, оказывается невозможным. Понимая лингвистическую относительность именно как невозможность установить покомпонентные соответствия между системами разных языков, Сепир ввел термин «несоизмеримость» (*incommensurability*) языков. Языковые системы отдельных языков не только по-разному фиксируют содержание культурного опыта, но и предоставляют своим носителям не совпадающие пути осмысления действительности и способы ее восприятия. Приведем цитату из статьи Сепира *Статус лингвистики как науки* (1928): «„Реальный мир“ в значительной степени неосознанно строится на основе языковых привычек той или иной социальной группы. Два разных языка никогда не бывают столь схожими, чтобы их можно было считать средством выражения одной и той же социальной действительности. Миры, в которых живут различные общества, – это разные миры, а вовсе не один и тот же мир с различными навешанными на него ярлыками... Мы видим, слышим и вообще воспринимаем окружающий мир именно так, а не иначе главным образом благодаря тому, что наш выбор при его интерпретации предопределяется языковыми привычками нашего общества».

Внутриязыковые возможности системы, позволяющие членам языкового сообщества получать, хранить и передавать знания о мире, в значительной степени связаны с инвентарем формальных, «технических» средств и приемов, которыми располагает язык, – инвентарем звуков, слов, грамматических конструкций и т.д. Понятен поэтому интерес Сепира к изучению причин и форм языкового разнообразия: в течение многих лет он занимался полевыми исследованиями индейских языков, ему принадлежит одна из первых генеалогических классификаций языков Северной Америки. Сепир предложил и новаторские для своего времени принципы морфологической классификации языков, учитывавшие степень сложности слова, способы выражения грамматических категорий (аффикс, служебное слово и т.п.), допустимость чередований и другие параметры. Понимание того, что может и чего не может быть в языке как формальной системе, позволяет приблизиться к пониманию языковой деятельности как феномена культуры.

Наиболее радикальные взгляды на «картину мира говорящего» как результат действия языковых механизмов концептуализации высказывались Б. Уорфом. Именно Уорфу принадлежит сам термин «принцип

лингвистической относительности», введенный по прямой и намеренной аналогии с принципом относительности А. Эйнштейна. Уорф сравнивал языковую картину мира американских индейцев (хопи, а также шауни, паюте, навахо и многих других) с языковой картиной мира носителей европейских языков. На фоне разительного контраста с видением мира, закрепленным в индейских языках, например в хопи, расхождения между европейскими языками представляются малосущественными, что дало основания Уорфу объединить их в группу «языков средневропейского стандарта» (SAE – Standard Average European).

Инструментом концептуализации по Уорфу являются не только выделяемые в тексте формальные единицы – такие, как отдельные слова и грамматические показатели, – но и избирательность языковых правил, т.е. то, как те или иные единицы могут сочетаться между собой, какой класс единиц возможен, а какой не возможен в той или иной грамматической конструкции и т.д. На этом основании Уорф предложил различать открытые и скрытые грамматические категории: одно и то же значение может в одном языке выражаться регулярно с помощью фиксированного набора грамматических показателей, т.е. быть представленным открытой категорией, а другом языке обнаруживаться лишь косвенно, по наличию тех или иных запретов, и в этом случае можно говорить о скрытой категории. Так, в английском языке категория определенности/неопределенности является открытой и выражается регулярно с помощью выбора определенного или неопределенного артикля. Можно рассматривать наличие артикля и, соответственно, наличие открытой категории определенности в языке как свидетельство того, что представление об определенности является важным элементом картины мира для носителей данного языка. Однако неверно считать, что значение определенности не может быть выражено в языке, где нет артиклей. В русском языке, например, существительное в конечной ударной позиции может быть понято и как определенное, и как неопределенное: слово *старик* в предложении *Из окна выглянул старик* может обозначать как вполне определенного старика, о котором уже шла речь, так и некоторого неизвестного старика, впервые возникающего в поле зрения говорящих. Соответственно, в переводе данного предложения на артиклевый язык в зависимости от более широкого контекста возможен как определенный, так и неопределенный артикль. Однако в начальной безударной позиции существительное понимается только как определенное: слово *старик* в предложении *Старик выглянул из окна* может обозначать только конкретного и скорее всего ранее упомянутого старика и, соответственно, может быть переведено на артиклевый язык только с определенным артиклем.

Уорфа следует считать также родоначальником исследований, посвященных роли языковой метафоры в концептуализации действительности. Именно Уорф показал, что переносное значение слова может влиять на то, как функционирует в речи его исходное значение. Классический пример Уорфа – английское словосочетание *empty gasoline drums* 'пустые цистерны [из-под] бензина'. Уорф, получивший профессиональное образование инженера-химика и работавший в страховой компании, обратил

внимание на то, что люди недооценивают пожароопасность пустых цистерн, несмотря на то, в них могут содержаться легко воспламеняемые пары бензина. Лингвистическую причину этого явления Уорф видит в следующем. Английское слово *empty* (как, заметим, и его русский аналог прилагательное *пустой*) как надпись на цистерне предполагает понимание 'отсутствие в емкости содержимого, для хранения которого эта емкость предназначена', однако это слово имеет еще и переносное значение: 'ничего не значащий, не имеющий последствий' (ср. русские выражения *пустые хлопоты*, *пустые обещания*). Именно это переносное значение слова приводит к тому, что ситуация с пустыми цистернами «моделируется» в сознании носителей как безопасная.

В современной лингвистике именно изучение метафорических значений в обыденном языке оказалось одним из тех направлений, которые наследуют «урфианские» традиции. Исследования, проводившиеся Дж. Лакоффом, М. Джонсоном и их последователями начиная с 1980-х годов, показали, что языковые метафоры играют важную роль не только в поэтическом языке, они структурируют и наше обыденное восприятие и мышление. Однако современные версии урфианства интерпретируют принцип лингвистической относительности прежде всего как гипотезу, нуждающуюся в эмпирической проверке. Применительно к изучению языковой метафоры это означает, что на первый план выдвигается сравнительное изучение принципов метафоризации в большом корпусе языков разных ареалов и различной генетической принадлежности с тем, чтобы выяснить, в какой степени метафоры в отдельно взятом языке являются воплощением культурных предпочтений отдельно взятого языкового сообщества, а в какой отражают универсальные биопсихологические свойства человека. Дж. Лакофф, З. Кёвечеш и ряд других авторов показали, например, что в такой области понятий, как человеческие эмоции, важнейший пласт языковой метафоризации основан на универсальных представлениях о человеческом теле, его пространственном расположении, анатомическом строении, физиологических реакциях и т.п. Было обнаружено, что во множестве обследованных языков – ареально, генетически и типологически далеких – эмоции описываются по модели «тело как вместилище эмоций». При этом конкретно-языковые, внутрикультурные вариации возможны в том, например, какая часть тела (или все тело целиком) «отвечает» за данную эмоцию, в виде какой субстанции (твердой, жидкой, газообразной) описываются те или иные чувства. Например, злость и гнев во многих языках, том числе и в русском (В.Ю. и Ю.Д. Апресян, ряд других авторов), метафорически связаны с высокой температурой жидкообразного содержимого – *закипел от гнева/ярости*, *ярость клокочет*, *выплеснул свою злость* и т.д. При этом вместилищем гнева, как и большинства других эмоций в русском языке, является грудь, ср. *закипело в груди*. В японском языке (К. Мацуки) гнев «размещается» не в груди, а в части тела, которая называется *hara* 'брюшная полость, нутро': рассердиться по-японски означает ощутить, что *hara ga tatsu* 'нутро поднимается'.

Даже в близкородственных и типологически сходных языках

«среднеевропейского стандарта» при сравнении метафорических систем становится заметным несходство отдельных деталей картины мира внутри одной понятийной области. Так, в русском языке, как и в английском и во многих других европейских языках, метафора чувственного восприятия посредством зрения широко используется для описания ментальных процессов и действий – *вижу* часто означает «понимаю»: *Теперь я вижу, что это трудная задача; Нужно рассмотреть этот вопрос под другим углом зрения; точка зрения; система взглядов; несмотря на... / невзирая на* (т.е. 'не принимая в расчет') и т.д. В целом метафорические системы языков «среднеевропейского стандарта» обнаруживают гораздо больше сходств, чем различий, что свидетельствует в пользу правомерности их объединения под этим названием. Тем не менее различия встречаются даже в достаточно близких языках. Например, в русском языке мотивы поступка могут быть *скрытыми* (недоступными наблюдению и, следовательно, по логике метафоры, недоступными знанию или пониманию). Английский язык использует в этом значении прилагательное латинского происхождения *ulterior*, изначально имевшее значение 'находящийся по другую сторону, находящийся за чем-то'. При этом, чтобы узнать об истинных причинах поступка, в русском языке нужно спросить *Что за этим стоит?*, а в английском *What lies behind it?* (буквально «Что за этим лежит?»).

Выдвинутая более 60 лет назад, гипотеза лингвистической относительности поныне сохраняет статус именно гипотезы. Ее сторонники нередко утверждают, что она ни в каких доказательствах не нуждается, ибо зафиксированное в ней утверждение является очевидным фактом; противники же склонны полагать, что она и не может быть ни доказана, ни опровергнута (что, с точки зрения строгой методологии научного исследования, выводит ее за границы науки; впрочем, сами эти критерии с середины 1960-х годов ставятся под сомнение). В диапазоне же между этими полярными оценками укладываются все более изощренные и многочисленные попытки эмпирической проверки данной гипотезы.

В частности, в последние два десятилетия эти попытки активно предпринимаются на материале названий цветов и оттенков в языках мира. С одной стороны, набор цветообозначений в языках мира не совпадает, т.е. непрерывный спектр разбивается каждым языком по-своему; с другой стороны, нейрофизиологические основы цветовосприятия универсальны и достаточно хорошо изучены. Жестко универсалистский подход к этой проблеме восходит к ставшей уже классической работе Б. Берлина и П. Кея *Базовые цветообозначения (Basic Color Terms, 1969)*, в которой было выделено 11 так называемых базовых цветов и показано, что системы цветообозначений в языках мира подчиняются единой иерархии: если в языке имеется всего два базовых названия цвета, то это черный и белый, если три – то это черный, белый и красный. Далее, по мере увеличения в языке числа слов, обозначающих базовые цвета, к списку добавляются зеленый и желтый, затем последовательно синий, коричневый и, наконец, группа из четырех цветов – фиолетовый, розовый, оранжевый и серый. В настоящее время в оборот исследований по цветообозначению вовлечено уже несколько сотен языков, в

том числе языки Центральной Америки, Африки, Новой Гвинеи и т.д. По мере расширения эмпирической базы этих исследований становится понятно, что универсальная схема, предложенная Берлином и Кеем, не объясняет всего разнообразия фактов, и в более поздних работах этих авторов, а также в работах других исследователей содержится немало уступок лингвистическому релятивизму. С конца 1980-х годов значительные результаты в изучении языковой концептуализации цвета были получены американским исследователем Р. Маклори. Согласно разрабатываемой им теории «позиционирования» (*vantage theory*), категоризация цвета определяется тем, что носители языка считают более существенным – сходство некоторого оттенка с ему подобными или противопоставление этого оттенка «по контрасту».

Работы Маклори, как и многие другие исследования, ставящие своей целью эмпирическую проверку гипотезы лингвистической относительности, опираются на данные психолингвистических экспериментов, проведенных с учетом современных требований к тщательности в постановке эксперимента и последующей статистической проверке достоверности результатов. Так, опыты Маклори с носителями более 100 языков Центральной Америки, а позднее Южной Африки проводились с использованием так называемых выкрасок Манселла – известного в психологии стандартного набора из 330 цветных фишек, за каждой из которых закреплена клетка того же цвета в классификационной сетке. В ходе эксперимента носитель языка сначала давал цвету каждой фишки наименование, на следующем этапе носителю предлагалось для каждого наименования отметить фишки, наиболее точно соответствующие каждому из наименований, т.е. выделить наиболее «образцовые» экземпляры каждого из цветов. И, наконец, на третьем этапе, носителю предлагалось положить по рисовому зерну на все те клетки таблицы, цвет которых можно обозначить данным словом, например на все клетки, цвет которых испытуемый считает «красным» и т.д. Опыты повторялись как с одним и тем же носителем через определенные промежутки времени, так и с разными носителями. Выводы делались на основе количественных измерений ряда параметров, в том числе на основании того, насколько компактно ложились зерна вокруг клеток, признанных образцовыми представителями данного цвета.

Психолингвистические эксперименты используются и для эмпирической проверки гипотезы Сепира-Уорфа применительно к категоризирующей способности грамматических категорий. Один из возможных подходов к решению этой задачи был предложен в работах Дж.Люси, изучавшего влияние грамматических категорий на языковое поведение носителей английского языка и носителей одного из языков майя (юкатекского майя, распространенного в Мексике). В языках майя, в отличие от английского, количественные конструкции строятся с использованием так называемых классификаторов – особого класса служебных единиц, которые присоединяются к числительному, показывая, к какому классу относятся исчисляемые предметы (отчасти сходные функции выполняют подчеркнутые слова в русских выражениях *триста голов скота, пятнадцать штук яиц* или

двадцать человек студентов). Как и во многих других языках мира, использующих классификаторы, существительные в майя делятся на классы на основе таких признаков, как размер, форма, пол и ряд других. Для того чтобы выразить значение типа «три дерева», строится конструкция 'дерево три штуки-длинной-цилиндрической-формы', «три коробки» предстанут как 'картонка три штуки-прямоугольной-формы' и т.д. Эксперименты Дж. Люси показали, что существительные с предметным значением вызывают у носителей английского и майя разные ассоциации: названия физических объектов ассоциируются у носителей английского языка прежде всего с их формой и размером, а у носителей майя – прежде всего с веществом, из которого они состоят, или с материалом, из которого они сделаны. Дж. Люси объясняет это различие тем, что за форму и размер в майя «отвечают» классификаторы и сам предмет концептуализируется в картине мира майя как аморфный фрагмент некоторой субстанции. Этот и другие подобные эксперименты интерпретируются в работах Дж. Люси как свидетельство воздействия языковой системы на мыслительные процессы.

Уорфианские традиции прослеживаются и в ряде современных работ по прагматике – лингвистической дисциплине, изучающей реальные процессы речевого взаимодействия. Прежде всего, это относится к работам М. Сильверстейна, исследовавшего способность говорящих к осознанию используемых ими грамматических категорий (данную область исследований Сильверстейн предложил именовать «метапрагматикой»). То, насколько обыкновенный носитель языка – не лингвист! – способен объяснить то или иное употребление грамматической категории или конструкции, зависит, как выяснил Сильверстейн, от ряда факторов. Например, важно, насколько грамматическое значение связано с объективной реальностью, а насколько с конкретной ситуацией речевого общения. Так, категория числа, связанная с непосредственно наблюдаемым параметром множественности, оказывается гораздо «прозрачнее» для говорящего, чем такая категория, как наклонение, ведь не так легко объяснить, к примеру, почему русское сослагательное наклонение (*сходил бы*) может употребляться для выражения таких разных целей речевого воздействия, как просьба (*Сходил бы ты за хлебом!*), пожелание (*Вот бы он сам за хлебом сходил!*), сообщение о неосуществленном условии (*Если бы ты сходил за хлебом с утра, мы бы уже могли сесть ужинать*).

Исследованию соотношений между особенностями языковой структуры и культур различных народов уделяется значительное место в работах А. Вежбицкой, опубликованных в 1990-х годах. В частности, ею были приведены многочисленные эмпирические аргументы в пользу неуниверсальности принципов языкового общения, рассматривавшихся в 1970–1980-х годах как «коммуникативные постулаты», определяющие общие для всех языков способы ведения разговора.

«Прагматические» категории, т.е. такие, правильное употребление которых подчиняется конкретным условиям речевого общения, могут по-разному встраиваться в языковую систему. Например, в японском языке глаголы имеют специальные грамматические формы вежливости, и чтобы правильно их употребить, нужно знать каково относительное положение

собеседников в социальной иерархии. Эта грамматическая категория является обязательной, т.е. каждый глагол должен быть оформлен либо как «нейтральный» по вежливости, либо как «скромный», либо как «почтительный». Похожую прагматическую функцию имеет различие Вы и ты при обращении к собеседнику в русском языке, однако в русском это противопоставление имеет гораздо более частный характер, чем в японском. Осознание говорящими такого рода различий происходит носителями разных языков по-своему и тем самым подчиняется принципу лингвистической относительности.

Энциклопедия «Кругосвет» // www.krugosvet.ru

Розділ 2

МОВНА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНИ СВІТУ

2.1. Поняття картини світу.

Загальновідомим є факт, що певна суперечність, зіткнення думок та поглядів, конфлікт є рушіями поступу, причиною розвитку тієї чи іншої сфери життя людини. Саме неспроможність лінгвістики (ще донедавна іманентної й націленої на розгляд мови “в самій собі й для себе”) пояснити чимало особливостей природи та функціонування мови як універсального засобу спілкування змусила її взяти за методологічну основу антропологічний принцип та вивчати мову у тісному зв’язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю. Виявленням релевантних для мови чинників антропологічного характеру стали займатися представники таких напрямів лінгвістики, як лінгвосоціологія / соціолінгвістика (вивчає взаємовідносини мови і суспільства), лінгвопсихологія / психолінгвістика (вивчає взаємовідносини мови та індивіда), біхевіорологія / лінгвопраксеологія (вивчає роль мови у практичній поведінці людини), лінгвокультурологія (вивчає взаємовідносини мови і культури), лінгвоетнологія / етнолінгвістика (вивчає взаємозв’язок мови, духовної культури народу, народного менталітету й народної творчості), лінгвопалеонтологія (досліджує зв’язок мовної історії з історією народу, його матеріальною й духовною культурою, географічним розташуванням та архаїчною свідомістю) та ін.

В останні десятиліття з’ясування питань антропологічної лінгвістики зумовило посилення уваги до поняття картини світу, яке по-різному тлумачиться в різних науках, крізь призму знань яких розглядається світ. Так виникли терміни *філософська, наукова, релігійна, художня* тощо *картини світу*. Кожна з цих картин є частковою, бо пов’язана з обмеженнями, що містяться в назві (філософська, художня тощо), і може розглядатися як складова (окремий пласт) всезагальної картини світу.

Картина світу є центральним поняттям концепції людини, що виражає специфіку її буття. На відміну від тварин, поведінка яких біологічно детермінована інстинктом і ситуативно обмежена, людина для орієнтування у світі потребує особливих символічних “посередницьких” структур (мова, міфологія, релігія, мистецтво, наука), які слугують регулятором її життєдіяльності. Саме з їхньою допомогою людина формує образ світу як основу цієї життєдіяльності.

Картина світу постає цілісним глобальним образом світу, який є результатом усієї духовної активності людини, а не якої-небудь окремої її сторони. Картина світу як суб’єктивний образ об’єктивної реальності виникає у людини в процесі її контактування зі світом, і тому у її формуванні беруть участь усі сторони психічної діяльності людини,

починаючи з відчуттів та уявлень й завершуючи вищими формами – мисленням та самосвідомістю людини.

Картина світу як базисний компонент світогляду людини сприяє тісному зв'язку і єдності знання та поведінки людей в суспільстві. Вона підсилює цю єдність тенденцією до уніфікації плуралістичних образів реальності, прагненням до моністичного бачення дійсності. Картина світу формує тип відношення людини до світу (природи, інших людей, самої себе як складової цього світу) та визначає норми поведінки людини в ньому.

Функции картины мира вытекают из природы и предназначения в человеческой жизнедеятельности мировидения, составной частью которого и является картина мира. Мировидение имеет две базисные функции – интерпретативную (осуществляют видение мира) и вытекающую из нее регулятивную (служит ориентиром в мире, быть универсальным ориентиром человеческой жизнедеятельности). Эти же функции выполняет и картина мира. Без картины мира как глобального образа мира не могла бы осуществиться во всей своей полноте жизнедеятельность человека как биосоциального существа. На образ мира, составляющий ядро мировидения человека, опирается человек в своей социокультурной деятельности. Без картины мира невозможным оказалось бы человеческое общение и взаимопонимание. Без нее не смог бы существовать весь социокультурный организм с его механизмами трансляции и воспроизводства опыта. Картина мира – стержень интеграции людей, средство гармонизации разных сфер человеческой жизнедеятельности, их связи между собой. Картина мира как целостный образ действительности опосредует все акты человеческого мировосприятия и миропредставления. Она лежит в основе всех актов миропонимания, позволяя осмысливать локальные ситуации в мире, совершающиеся в нем события, помогая осуществлять построение субъективных образов объективных локальных ситуаций.

Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 25.

Введение понятия картины мира в антропологическую лингвистику позволяет различать два вида влияния человека на язык – феномен первичной антропологизации языка (влияние психофизиологических и другого рода особенностей человека на конститутивные свойства языка) и феномен вторичной антропологизации (влияние на язык различных картин мира человека – религиозно-мифологической, философской, научной, художественной).

Язык непосредственно участвует в двух процессах, связанных с картиной мира. Во-первых, в его недрах формируется языковая картина мира, один из наиболее глубинных слоев картины мира у человека. Во-вторых, сам язык выражает и эксплицирует другие картины мира человека, которые через посредство специальной лексики входят в язык, привнося в него черты человека, его культуры. При помощи языка опытное знание, полученное

отдельными индивидами, превращается в коллективное достояние, коллективный опыт.

Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 11.

2.2. Мовна та концептуальна картини світу.

На основі розмежування мислення і мови як двох самостійних, однак взаємопов'язаних феноменів, у лінгвістиці традиційно розрізняють дві моделі (картини) світу: концептуальну і мовну. Концептуальна картина світу пов'язана зі сферою абстрактного і є сукупністю ідей, понять та знань про навколишній світ та принципи його організації, а мовна картина світу є продуктом вербальної реалізації цих понять, ідей та знань. Порівняно з мовною, концептуальна картина світу має більш універсальний характер і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ. Мовна ж картина світу виявляє специфіку бачення світу етнічною спільнотою.

Важливою складовою мовних картин світу є виражені лексично концепти, що визначаються як багатовимірні ідеалізовані формоутворення або як одиниці ментального процесу, які кодуються у мові та відображають результат категоризації світу. Концепти є універсальними, але вони можуть отримувати національно-специфічні особливості під впливом національного менталітету, що і відображається відповідними мовами. Отже, мова демонструє розбіжності у світогляді та національних менталітетах. Найбільш помітним випадком розбіжностей між картинами світу є лакуни, які сигналізують про наявність певних понять у концептосфері одного етносу та їх відсутність у інших. Лакуни засвідчують існування національних рис у світосприйнятті і категоризації світу різними етносами.

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА В РУСЛЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ИЗЫСКАНИЙ

В современной лингвистике активно обсуждаются проблемы формирования языковой картины мира. На первый план выдвигаются вопросы о том, каким образом отражен мир в сознании человека, какова роль вербальных средств в этом процессе, как индивид хранит знания о мире.

Предлагаемая статья носит обзорный характер. Ее цель – проследить истоки теоретических положений о сущности языковой картины мира, проанализировать современное состояние вопроса. Такой подход позволит очертить круг проблем, находящихся в процессе разработки и совершенствования.

В истории философии проблема картины мира решается, в частности, в рамках концепции Л. Витгенштейна. Одним из центральных в его «Логико-философском трактате» является понятие *картина*, которое связывается с проблемой смысла языковых выражений. Картина, по утверждению

философа, это модель действительности, которая состоит из объектов. «Картина – это факт, представляющий собой существование и несуществование событий» [4, с. 8], при этом картина, обладая собственной структурой, обязательно должна иметь нечто общее с действительностью. Смысл картины заключается в том, что она изображает. Критерием истинности картины служит сама действительность.

Оппозиция *язык – миф* строится с учетом понятия мысли, «ибо, чтобы высказывание было в состоянии что-либо представлять, должно быть нечто, что оставалось бы неизменным и в языке, и в реальности» [4, с. 282]. Мысль является логической формой реальности. Развивая концепцию высказывания, Л. Витгенштейн пытается определить последнее как выражение, которое может быть подвергнуто осмысленному отрицанию. В связи с этим возникают вопросы о сущности смысла и значения. Утверждается, что высказывание имеет смысл, если слова, составляющие его, имеют значение, но вопрос о том, как слова приобретают значение, остается нерешенным.

В своих философских исследованиях Л. Витгенштейн связывает понятие картины с понятием представление: «Картина представления – это такая картина, которую описывают в том случае, когда описывают свое представление» [4, с. 184]. Представление более, чем картина, походит на свой объект, так как оно всегда является представлением именно этого, а не чего-то другого, в то время как картина может быть изображением разных вещей. Поэтому представление ученый называет суперизображением. Отсюда вытекает, что картина по своему ассоциативному содержанию богаче представления. Представление в этом смысле скорее сопоставимо с понятием об объекте, и в таком понимании представление становится составной частью картины.

Таким образом, соотношение *язык – мысль – миф* в концепции Л. Витгенштейна опосредуется понятием *картина*. Картина – это модель, изображение, отражение действительности; картина реальна, представляет собой факт; картина имеет свою структуру, образуемую соотношением мыслей, логических картин факта. Связь мира с высказываниями осуществляется через их смысл. Как картина мира – совокупность истинных мыслей, так и мир описывается только истинными высказываниями.

Основоположником теории о языке как способе видения и интерпретации мира по праву считается В. фон Гумбольдт, который выдвинул идею о том, что «в каждом языке заложено самобытное мирозерцание» [6, с. 184], поэтому каждый язык – это новое мировидение. Следовательно, язык подчиняет себе человека, предопределяя его практическую деятельность: человек пользуется и обращается с предметами так, как подсказывает ему это язык.

Как логическое развитие идей В. фон Гумбольдта в 30-е годы прошлого столетия возникла гипотеза лингвистической относительности Э. Сепира – Б.Л. Уорфа, которые также утверждали, что структуры языка, организуя человеческое восприятие и опыт, значительно влияют на мировоззрение и представление об устройстве мира. Познание мира они объясняли следующим образом: «Мы расчлняем природу в направлении, подсказанном

нашим языком. Мы выделяем в мире явлений те или иные категории и типы совсем не потому, что они (категории и типы) самоочевидны; напротив, мир предстает перед нами как калейдоскопический поток впечатлений, который должен быть организован нашим сознанием, а это значит – в основном языковой системой, хранящейся в нашем сознании» [16, с. 174].

В современных исследованиях признается, что картина мира – феномен более сложный, чем языковая картина мира, т.е. та часть концептуального мира человека, которая приобретает вербальную форму. Языковую картину мира ученые отождествляют с синхронным соединением разновременных восприятий и толкований, под картиной мира понимаются представления о мире, духовная культура этноса в определенный хронологический период. Языковая картина мира – это образ мира, создаваемый лингвистическими средствами, а именно:

- номинативными средствами языка – лексемами и фразеологизмами, обеспечивающими то или иное членение и классификацию объектов национальной действительности значимым отсутствием номинативных единиц (лакунами разных типов);
- грамматическими средствами языка;
- функциональными средствами языка (отбор наиболее частотной лексики и фразеологии определяет состав коммуникативно-релевантных языковых средств);
- образными средствами (направления развития переносных значений, внутренняя форма языковых единиц, национально-специфическая образность);
- фоносемантикой языка;
- дискурсивными средствами языка – специфическими средствами и стратегиями текстопостроения, аргументации, ведения спора, диалога, построения монологических текстов, особенностями стратегий и тактик коммуникативного поведения в стандартных коммуникативных ситуациях и т.д.

Различные подходы к изучению картины мира позволили создать видовые производные этого понятия: концептуальная картина мира (Р.И. Павленис), теоцентрическая картина мира (О.А. Михайлова), нормативно-научная картина мира (Н.А. Максимчук), индивидуальная картина мира, поэтическая картина мира (Ю.В. Казарин, В.А. Маслова, О.П. Барменкова и др.), публицистическая картина мира (Г.Я. Солганик), филологическая картина мира (В.Г. Шукин), мифологическая картина мира (С.А. Кошарная, С.А. Питина).

Наиболее разработанное определение концептуальной картины мира дает Р.И. Павленис [13]. Под концептуальной картиной понимается система информации, включающая мнения и знания, которыми владеет индивид. Единица концептуальной картины мира – концепт – совокупность всех понятий, смыслов, значений, несущих эмоциональную, ассоциативную, вербальную и иную информацию об объектах. Концептуальная картина мира репрезентируется в деятельности индивида, следовательно, на основе

языковой репрезентации возможна реконструкция модели концептуальной картины мира автора текста и представление фрагмента ее содержания. В процесс понимания включаются все компоненты концепта, актуализация которых происходит на базе имеющихся у реципиента ассоциативных связей с тем или иным репрезентантом, поэтому актуализация даже одного компонента значения ведет к восстановлению структуры и содержания концепта в целом, что становится необходимым условием понимания. Концептуальная система индивида обладает свойством непрерывности, которое есть следствие континуальности ее составляющих – концептов (смыслов). Языковое содержание включается в конструирование концептуальной системы в качестве составляющей того или иного концепта наряду с другими.

В основе теоцентрической картины мира лежит идея единого созидającego, организующего бытие и руководящего сушчим Бога. В качестве фундаментальной основы принимается когнитивная доминанта «Человек», находящаяся в центре объективной реальности, представленной как две сферы: личный мир (сюда входят мысли, чувства, речь, душа, социальные отношения, физические признаки) и окружающий мир (небо, явления природы, земная поверхность, жидкость, время, физические явления, материальные и культурные ценности, пища, одежда, орудия труда, домашние животные и растения).

Научная картина мира определяется как целостная система представлений об общих свойствах и закономерностях природы, возникающая в результате обобщения и синтеза основных естественнонаучных понятий и принципов. Как элемент диалектической теории познания, ее формирование исходит из нашего знания о мире, опосредованного практическими изменениями, преобразованиями, и является результатом сознательного абстрагирования реальности посредством формально-логического аппарата. Обозначая этот критерий в качестве главного, научная картина мира понимается как отражение объективной действительности, целостное и систематизированное представление об окружающей действительности на каждом определенном этапе развития научного познания [18, с. 3]. Различают общенаучную картину мира, т.е. картину мира наук, близких по принципу исследования, и картину мира отдельных наук (физики, астрономии, биологии и др.). В структуре научной картины мира выделяются концептуальный (понятийный) и чувственно-образный компоненты. Первый представлен философскими категориями (материя, движение, пространство, время и др.), общенаучными понятиями и законами (например, закон сохранения и превращения энергии), а также фундаментальными понятиями отдельных наук (поле, вещество, энергия и т.п.). Второй компонент – это совокупность наглядных представлений о природе. Нормативно-научная картина мира представлена как система общеобязательной научной информации, сообщаемой человеку в процессе его социализации.

И единичный, и коллективный субъект обладают определенной картиной мира, позволяющей осознать мир и себя в нем. Индивидуальная картина мира (картина мира языковой личности) создается в сознании отдельного

человека в процессе жизни, в ее формировании участвуют все источники знания человека, однако ведущая роль в этом процессе отводится языку. Н.Г. Комлев отмечал, что «сознание проявляется как чувственное и рациональное отражение объективной реальности в форме ощущений, восприятий, представлений, понятий, суждений, умозаключений. А картина мира индивида складывается из специфики представлений и взглядов на природу и общество, на мир в целом и на свое место в нем, а также из совокупности доступных индивиду знаний, накопленных другими индивидами и обществом. ... картина мира конституируется: а) по линии индивидуального и б) по линии общественного опыта» [8, с. 25]. В связи с этим активно развивается психосемантический подход к изучению языковой картины мира, в основе которого лежит идея множественности возможных моделей мира, а следовательно – путей развития отдельного индивида.

Как разновидность индивидуальной вычленяется поэтическая картина мира. В современной лингвистике проведено немало исследований, посвященных отдельным фрагментам индивидуальных картин мира писателей и поэтов. Одним из таких пространств является цветовая картина писателя, под которой понимается фрагмент его общей поэтической картины мира; отраженное в идиостиле совокупное представление субъекта о мире цвета; система собственно цветовых и эстетических смыслов, выявляемых в процессе художественной коммуникации (С.Г. Носовец, Г.М. Яворская).

Принципиальным считают З.Д. Попова и И.А. Стернин разграничение двух картин мира – непосредственной и опосредованной [14]. Под непосредственной ученые понимают картину мира, получаемую в результате прямого познания сознанием окружающей действительности. Непосредственная картина мира зависит от способа, общего метода, которым она была получена, поэтому языковая модель одного и того же мира может различаться. Этим объясняется ее связь с мировоззрением, однако последнее относится к системе методов познания мира.

Непосредственная, прямая картина мира – это результат отражения мира органами чувств и мышлением человека, результат познания и изучения мира общественным или индивидуальным сознанием, в связи с этим она может быть определена как когнитивная. Когнитивная картина мира системна и влияет на восприятие личностью окружающего мира: а) определяет классификацию элементов действительности; б) предлагает приемы анализа окружающего мира; в) упорядочивает чувственный и рациональный опыт личности для его хранения в сознании, памяти.

Когнитивная (концептуальная) картина мира характеризуется как система мнений и знаний о мире, отражающая познавательный опыт человека, совокупность всех концептов, их упорядоченное объединение.

Опосредованная картина мира – это результат фиксации концептосферы вторичными знаковыми системами, которые материализуют существующую в сознании непосредственную когнитивную картину мира.

Различные условия обитания этносов, социально-исторические, культурные факторы, отличающие один народ от другого, являются объективной основой для определения национальной картины мира, которая

представляет собой совокупность концептов, являющихся базой национального мышления. Национальная система концептов включает как единицы, зафиксированные в языковых знаках, так и такие, которые не выражены средствами национального языка, но существуют в национальной концептосфере и обеспечивают национальную мыслительную деятельность.

Национальная картина мира обуславливает специфичные для данного этноса приемы анализа действительности (объясняет причины явлений и событий, прогнозирует их развитие, предсказывает последствия). По мнению О.Н. Чарыковой, национальная картина мира воплощает в себе общее, устойчивое, повторяющееся в образах мира отдельных представителей народа. Поэтому, с одной стороны, она представляет собой некоторую абстракцию, а с другой – когнитивно-психологическую реальность, обнаруживающуюся в познавательной деятельности народа, в его поведении – физическом и вербальном [20]. Национальная картина мира обнаруживается в единообразии поведения народа в стереотипных ситуациях, в общих представлениях народа о действительности, в высказываниях и «общих мнениях», в суждениях о действительности, пословицах, поговорках и афоризмах.

В связи с этим следует упомянуть монографию А.В. Сергеевой «Русские: стереотипы поведения, традиции, ментальность». Автор делает попытку представить несколько срезов русского характера. Во-первых, это набор общечеловеческих ценностей, которые объединяют россиян с другими народами. Во-вторых, этнические особенности русской цивилизации, которые создавались в России с древних времен и остались практически неизменными: образ жизни, правила социального поведения и проч. Третий срез – ментальность и жизненные установки русских, в частности любовь к родине, коллективизм, правосознание, отношение к свободе и собственности, чувство юмора, мораль, склонность к пьянству и проч. Все эти качества, по мнению автора, оказывают решающее влияние на формирование русской национальной картины мира.

Актуальным представляется вопрос о составляющих языковой картины мира. Ученые считают, что не может быть единой, совпадающей в деталях иерархии смыслов и духовных ценностей для всех людей, говорящих на одном языке. Поэтому формирование завершенной, однозначно воспринимаемой картины мира возможно лишь на основе установления иерархии смыслов и ценностей для отдельной языковой личности. Тем не менее, некоторая основа, определяемая национально-культурными традициями и господствующей в обществе идеологией, существует. Она и дает возможность выделить в общезыковой картине мира ее ядерную, общезначимую часть. Помимо ядерной (базовой, единой) зоны, выделяется переменная часть (периферия), однако следует подчеркнуть условность такого деления, расплывчатость границ, поскольку обе части могут изменяться в связи с историческим временем и условиями реального мира.

Выводы. Проблема сущности языковой картины мира является одной из актуальных на современном этапе развития языкознания. Исследуя принципы ее формирования, ученые решают вопрос о роли когнитивно-

психологических реалий, влияющих на индивидуальное и коллективное восприятие окружающей действительности. Проведенные изыскания позволили определить кардинальные линии в изучении глубинных закономерностей соотношения языка и действительности.

Источники и литература

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Брутян Г.А. Язык и картина мира // Науч. докл. высш. шк. Философ. науки. – 1973. – № 1. – С. 108-111.
3. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: Языки славянской культуры, 1997. – 576 с.
4. Витгенштейн Л. Философские исследования // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVI. – М., 1985. – С. 3-52.
5. Голубовська И.А. «Этнические особенности языковых картин мира». – К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский ун-т», 2002. – 293 с.
6. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Пер. с нем. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
7. Казарин Ю.В. Языковая картина мира и текст // Изучение лексики, грамматики и текста в аспекте концепции языковой картины мира: Тез. докл. и сообщ. научной конф. 7 февраля 1994 – Екатеринбург, 1994. – С. 17-19.
8. Комлев Н.Г. Слово, денотации и картина мира // Вопросы философии, 1981. – № 11. – С. 25-37.
9. Кошарная С.А. Миф и язык: Опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира. – Белгород: Изд-во БГУ, 2002. – 287 с.
10. Максимчук Н.А. Нормативно-научная картина мира русской языковой личности в комплексном лингвистическом рассмотрении: Дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / ГИРЯП. – М., 2002. – 360 с.
11. Маслова В.А. Поэт и культура: Концептосфера Марины Цветаевой. – М.: Наука, 2004. – 256 с.
12. Носовец С.Г. Цветовая картина мира Владимира Набокова в когнитивно-прагматическом аспекте (цикл рассказов «Весна в Фиальте»): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Омский гос. ун-т. – Екатеринбург, 2002. – 23 с.
13. Павиленис Р.И. Проблема смысла. – М., 1983.
14. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 2002. – 59 с.
15. Путина С.А. Концепты мифологического мышления как составляющая концептосферы национальной картины мира: Автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19 – общее языкознание, социоллингвистика, психоллингвистика / Челябинский гос. ун-т. – Уфа, 2002. – 40 с.
16. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – 350 с.
17. Сергеева А.В. Русские: стереотипы поведения, традиции, ментальность. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 328 с.
18. Соколовская Ж.П. «Картина мира» в значениях слов. «Семантические фантазии» или «катехизис семантики»? – Симферополь: Таврия, 1993. – 232 с.
19. Урысон Е.В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике / Рос. академия наук. Ин-т русского языка им. В.В. Виноградова. – М., 2003. – 224 с.
20. Чарыкова О.Н. Роль глагола в репрезентации индивидуально-авторской модели мира в художественном тексте. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 2000. – 193 с.
21. Шукин В.Г. О филологическом образе мира (философские заметки) // Вопросы философии. – 2004. – № 10. С. 47-64.
22. Яворська Г.М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) // Мовознавство. – 1999. – № 2-3. – С. 43-49.

Петрова Л.А. Языковая картина мира в русле теоретических изысканий // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 69. – С. 19-23.

ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ТА МОВНОГО ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ

Світ постає для людини таким, яким вона в міру свого розвитку пізнає його і освоює. Картина світу – це те, що йде передусім від людини, плід її

сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності. Всесвіт як всеохопний світ є для людини всеосяжним предметом пізнання. Разом з тим світ – це й сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невіддільну від мови як способу організації інформації про сам світ, а ширше – всесвіт. Тому феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини передусім таким, яким постає для неї її мова. Звичайно ж, людина тут виступає узагальненим суб'єктом, бо індивідуальні продукти пізнання дійсності через свідомість і мислення підтримуються колективними зусиллями, перевіряються, зрештою, колективним досвідом.

Мова, як відомо, має три плани – план предметної дійсності, план думки і план вираження цієї думки мовними засобами. О.О. Потебня говорив, що пізнання здійснюється за допомогою порівняння пізнаваного з раніше пізнаним¹. Майже все питоме в мові – це плоди міфічного мислення, тобто мислення донаукового, яке стало передосновою мислення поетичного, що виокремлює, в свою чергу, мислення наукове, бо передбачає вже аналіз і критику². Тим самим слово з міфу, яким воно є за своєю природою, переходить в розряд об'єктів вивчення. Бо ніщо інше, як слово, є найбільш явним для свідомості показником здійснення акту пізнання³, тому водночас є дійсним актом думки і точним свідченням ступеня її розвитку⁴. У той час як членороздільний звук стає лише натяком, знаком минулої думки⁵, власне слово об'єктивує думку, актуалізує її, а всяке його розуміння є певною мірою і новим його усвідомленням. Останнє відбувається тільки з огляду на усвідомлення реалії, яку це слово позначає. Тим самим кожна мовна одиниця зорієнтована на концептуальний простір довкілля, стаючи мовленнєвим виявом того чи іншого його фрагмента. Та оскільки концептуальна картина світу (а отже і її фрагменти) – явище динамічне, а не статичне, мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака. У результаті останній функціонує часто не просто як словонімація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово – культурний концепт.

Особливо виразними є концепти історико-культурної свідомості народу, про які говорить, зокрема, акад. Ю.С. Степанов⁶. Вони пов'язані передусім з народними звичаями, переказами, традиціями – явищами, що підтримують історичну спадковість, тим самим зміцнюючи людську етноспільноту (пор., зокрема, мовні одиниці – концепти *батько, мати, батько-мати, хліб-сіль, берегиня, весілля, домашнє вогнище, жива (цілюща) вода, живий вогонь, вулиця, вечорниці, досвітки, дума, душа, земля, калита, калина, кладка, лиха година, мавка, місяць, рута-м'ята, небо, доля, недоля, той (потойбічний) світ (засвіти), розрив-трава, рід, родина, козак, гайдамака, віще слово, соловей, тополя, жата, хліб, чари, човен, щастя-доля, яр* та багато ін.). Це не просто слова-знаки, це вже мовні одиниці, наповнені етнокультурним змістом. Вони здебільшого і функціонують у культурних контекстах. Або це народне дискурсивне мовлення, або ж народні чи авторські поетичні тексти. Такі слова в українській мові мають етнографічний, етноісторичний, етнокультурний, етнофілософський,

етнопсихологічний, етнопедагогічний та інший національно-культурний підтекст, тому, як правило, багато з них позначені образністю та етносимволікою.

Скажімо, лексема *батько* (старе *отець*) як “чоловік стосовно своїх дітей” в українській мовній свідомості має цілу низку пестливих пошаних найменувань *батуньо, батусь, батусьо, батенько, батечко, баточко* (також від зменшено-пестливої суплетивної форми тато – *татко, татонько, татусь, татусик, татусенько, татуньо*). Це пояснюємо тим, що з давніх часів батько виступає головою роду, родини, релігійним домовим головою (тому назва перейшла й на священика – “батюшка”). Як старший у родині батько виконує здавна всі необхідні обряди, пов’язані з родинним вогнищем. Як голова родини, за давнім звичаєм, він господар (пан господар), порадник у сім’ї, мудрий вихователь своїх дітей, тому кажуть: “У кого нема вітця, у того нема лиця”. Спрадавна ведеться, що діти, особливо син, успадковують не лише батьківське добро (звідси маємо концепт *батьківщина*), але й натуру, вдачу, тому кажуть: “Яка вода, такий млин, який батько, такий син” (пор. з Біблії: “Син мудрий – потіха для батька”). На батькові (батьках) завжди лежала і лежить велика громадянська відповідальність (звідки узагальнено-переосмислене *батьківщина*); не випадково народ застерігає: “Живемо не батьками, помремо не людьми”. І навпаки, не можна не згадати народну пересторогу, адресовану дітям, які не слухаються порад батька: “Не слухав тата, послухаєш ката”. Велике горе тому, хто рано залишається без батька, а то й круглим сиротою, згадаймо у Т. Шевченка: “Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки; Одна, як та пташка в далекому краю”.

Давні обрядодії, де головною дійовою особою виступав батько, породили низку етнокультурних концептів, виражених номінативними сполученнями, як-от: *весільний (посаджений, головатий) батько, хрещений (духовний) батько*. Пошанування батька переросло у шанобливе називання цим словом не лише кровноспоріднених осіб, а, скажімо, поважаних у народі посадовців і полководців – гетьманів, отаманів, козацької старшини, пор.: “Ой Богдане, батьку Хмелю, Славний наш гетьмане! Встала наша Україна На вражого пана” (дума). У цей же ряд можна поставити й звичаєве ввічливе звертання, виражене зазначеною формою, до поважного старшого чоловіка або взагалі до чоловіка похилого віку, згадаймо у Т. Шевченка: “Добре еси, мій кобзарю, Добре, батьку, робиш”.

Юкстапозит *батько-мати* у значенні “батьки щодо своїх дітей” в українській мовній свідомості давно набув додаткових національно-культурних нашарувань. У родинному культі, який скріплював сім’ю, батьки завжди були її основою. Якщо батько з язичницьких часів, як говорить І. Огієнко, був першим жерцем, а родинне (домове) вогнище – першим жертovníком⁷, то мати – дбайливою охоронницею, берегинею цього вогнища, запорукою його негасимості. Не випадково в народі застерігають: “Усе купиш – батька-матері не купиш” або ще: “Хто батька-матір зневажає, той добра не знає”.

У контексті весільної обрядодії концепт *батько-мати* набуває ще виразнішого сакрального значення, оскільки батьки тут виступають

головними дійовими особами. На відміну від звичаїв деяких європейських народів, де батько веде дочку-наречену до вінця, в Україні батько-мати на вінчання не ходять, а чекають повернення молодих з-під вінця вдома, щоб обсыпать їх житом чи взагалі якимось збіжжям на порозі батьківської хати⁸, благословляючи і зичачи молодому подружжю всіляких гараздів. Чільне місце лексема *батько-мати* займає й у вербальному контексті весільної обрядодії, пор.: “Просили батько-мати і я прошу: приходьте до нас на весілля” (так звертається молода, коли разом із старшою дружкою обходить родичів, сусідів, односельців із запрошенням завітати на весілля і розділити разом із нею, її обранцем та батьками радість народження нової родини).

Як бачимо, лексема *батько*, перебуваючи у певному культурно-концептуальному просторі, вступає в тісні зв'язки з іншими культурними концептами – похідними від неї утвореннями *батьюшка*, *батьківщина*, *батьківщина*, *батько-мати*, *батьки*, а також асоціативними національно-забарвленими мовними одиницями *рід*, *родина*, *родинне (домове) вогнище*, *хата*, *поріг*, *вода*, *млин*, *син*, *мати (ненька)*, *гетьман*, *отаман*, *кобзар*, *пан господар*, *весілля*, *молоді* та ін. У цілому ж маємо приклад асоціативно обумовленого лексико-семантичного поля з ключовою лексемою *батько*, що становить певний фрагмент етномовної картини світу, чітко зорієнтований на відповідний концептуальний простір, визначений “спільним ритмом” етносу⁹, властивими лише йому пульсуванням енергії, асоціаціями, оцінками. Стійкість цього поля і відповідної йому етномовної картини світу забезпечується збігом чи подібністю уявлень окремих “я” як часток загального “ми”, що є ознакою “тонкої тканини” етнокультури, як реальної в колективній свідомості етносу, так і відтвореної в мові кожним його представником.

Концептуальні перетворення мовних одиниць і відношень між ними особливо виразно постають при освоєнні мовою-реципієнтом іншомовних елементів. Етнокультурні нашарування в багатьох із них очевидні, про що свідчать, зокрема, семантичні й стилеві зрушення в запозичених лексемах на зразок *вампір (упир)*, *каштан*, *картопля (бараболя)*, *барвінок*, *квасоля*, *гарбуз*, *кобеняк*, *кирея*, *жуван*, *кунтуш*, *шаровари*, *ліврея*, *камзол*, *плахта*, *хустка*, *бріль*, *кожух*, *серпанок*, *парча*, *габа*, *атлас*, *тафта*, *лава*, *миса*, *комин*, *груба*, *гарба* та багато ін. Окремі з них взагалі заслуговують на детальніший етнолінгвістичний опис, особливо ті, які на українському мовному ґрунті активно розвивають образні й символічні значення. Символізація реалії спричиняє до символізації лінгвальних одиниць, навіть якщо останні привнесено з іншої мовної системи. Скажімо, германізм *барвінок* на українському мовному ґрунті витворив ряд зменшено-пестливих варіантів – *барвінонько*, *барвінчик*, *барвіночок*, *барвінчикок*, а ознаки цього предмета *зелений*, *хрещатий*, *крячастий* давно стали постійними фольклорними епітетами, широкоживаними в народному дискурсивному мовленні. Концепт *барвінок* з часом перетворився на константу української етнокультури, оскільки поступово став утіленням народної символіки – вічного життя, безсмертя людської душі, дівочої краси, цнотливості і чистоти, щасливого кохання і шлюбу, коханого чоловіка (пор. у пісні: “Та прийди до мене, хрещатий барвінчику!”). Не випадково рослина здавна є невід’ємною частиною символіки різних народних ритуалів і обрядів, зокрема весільного

(пор. символіку барвінку в світильній шаблі), а слово тим самим набуває вторинного, сакрального значення, бо разом з реалією виступає одним з акціональних елементів відповідних обрядодій як етнокультурних контекстів.

Деякі освоєні українською мовою іншомовні одиниці могли б розповісти багато чого про українську етнокультуру. Згадаймо хоч би численні паремійні одиниці зі словами *жупан* і *кожух*, як-от: “Убрався в жупан і дума, що пан”, “Хоч і надів жупан, все ж не цурайся свитки”, “Кожух та свита, то й душа сита”, “От такі наші вжитки: ні кожуха, ні свитки”. У цих прислівних висловах виразно постають передусім соціальні характеристики, пов’язані з етнокультурними концептами, поїменованими названими запозиченими лексемами.

Не менш цікавим, на наш погляд, може бути зіставлення двох слів (по суті, двох форм генетично того самого слова) – *комин* і *камін*, доля яких в українському культурно-мовному просторі чимось нагадує долю наведеної вище соціально значущої лексичної пари *кожух/жупан*. Якщо комин, як і кожух, гріє зазвичай селянина, то і камін і жупан є вже атрибутами панського життя. Саме комин, різновидом якого є *кагла* (також германізм), здавна пов’язують з нечистою силою, бо він, вірили, був звичним місцем її пробування або ж служив отвором, через який вона могла залетіти в хату, тому й кажуть: “Кайся, та в каглу не пхайся”. Також жартують: “Послала жінка чоловіка каглу затикати, та й каглянка вбила”. Саме з каглою генетично споріднений інший германізм *кахель*, яким оздоблювали здавна радше панські каміни, ніж мужицькі комини, що, як і печі взагалі, в українському сільському побуті прийнято білити, а ще розмальовувати, розцяцьковувати півнями. А на Поліссі на Семенів день традиційно справляють обрядодію “женіння комина”, пов’язану із запаленням посвіту біля нього, прийманням гостей, куштуванням обрядових страв, побажанням господарям доброго врожаю і всіляких гараздів. Тим самим у різних своїх проявах як комин, так і камін уособлюють родинне вогнище, тепло, домашній затишок, але як концепти вони стали, зрештою, константами культур різних соціальних станів того самого етносу.

Поняття і концепт – терміни різних наук. Якщо перше належить до сфери філософії і логіки, то другий є прерогативою лінгвософії. Поняття зазвичай утілюється в найближчому значенні слова (*соловей[ко]* – всі птахи певного роду і зовнішнього вигляду). Концепт – це й зміст поняття, й смисл (а частіше комплекс смислів) слова (*соловей[ко]* – дика пташка; так звуться і самець і самка (пор. ще розмовне *солов’їха*); самець – співуча птаха, кажуть: “Соловей співає, поки дітей не виведе”; птаха починає співати в травні, тому кажуть: “Соловейко – мала пташка, а май знає”; спів солов’я припиняється в червні, бо кажуть: “Коли ячмінь колоситься, соловей замовкає” або ж: “Соловейко вдавився ячмінним колосом”; традиційний символізований об’єкт українського поетичного світосприймання, пор. у пісні: “Ой там на горі ... соловейко гніздо звив. Всю нічку не спав... та все щебетав, собі солов’їху прикликав” або в Т. Шевченка: “... світає, Край неба палає, Соловейко в темнім гаї Сонце зустрічає”). Як говорить Ю.С. Степанов, “концепт витає над концептуальними сферами, виражаючись як у слові, так і в образі або

матеріальному предметові”¹⁰. Отже, концепт водночас і форма поняття і його ідея, втілена в словесних образах буття¹¹. Тим самим концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, що втілюються у ці реалії через слово-знак і слово-концепт. Мовна ж картина світу – це мозаїкоподібна польова система взаємопов’язаних мовних одиниць, що відбиває об’єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину світу як таку. Оскільки ж говоримо як про загальнолюдську концептуалізацію реальності (згадаймо у зв’язку з цим поняттєвий універсум Р. Халліга – В. фон Вартбурга “Всесвіт – Людина – Людина та Всесвіт”, який суттєво доповнила Ж.П. Соколовська¹²), так і про специфічні для тієї чи іншої культури аспекти концептуалізації світу тим чи іншим етносом, то здебільшого у полі зору маємо мовні одиниці, що виражають традиційні чи ідіостильові концептуальні зв’язки національномовної картини світу, об’єктивної чи суб’єктивно змодельованої, фрагментарної чи цілісної, в авторському її вираженні чи загальнономовному.

Література

1. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М., 1981. – С.17. 2. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – С. 420. 3. Там само. – С. 446. 4. Там само. – С. 442. 5. Там само. – С. 306. 6. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. Опыт исследования. – М., 1997. – С. 9. 7. Іларіон, митрополит (Огієнко І.І.). Дохристиянські вірування українського народу. – К.: Обереги. – С. 124. 8. Там само. – С. 215. 9. Гумилёв Л.Н. География этноса в исторический период. – Л., 1990. – С. 31. 10. Степанов. Ю.С. Знач. праця. – С. 68. 11. Булгаков С., отец. Философия имени. – Париж, 1953. – С. 60. 12. Соколовская Ж.П. «Картина мира»: системность, моделирование и лексическая семантика. – Книга 4. – Ялта, 1999. – 173 с.

Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення // Культура народів Причорномор’я. – 2002. – № 32. – С. 51-53.

Розділ 3

РЕАЛІЇ, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ПЕРЕКЛАД

3.1. Що таке реалія.

Як вже зазначалося раніше, у загалі безеквівалентних мовних одиниць вагоме місце посідає клас слів та словосполучень, у яких яскраво виявляється близькість мови і культури. Мова йде про так звані “слова-реалії”, виникнення яких зумовлене появою нових реалій в матеріальному та духовному житті суспільства. Позначаючи предмети чи явища, безпосередньо пов’язані з історією, культурою та побутом певної країни, такі мовні одиниці мають виразний національний та історичний колорит.

Реалии (лат. *realia*) – 1. В классической грамматике разнообразные факторы, изучаемые внешней лингвистикой, такие как государственное устройство данной страны, история и культура данного народа, языковые контакты носителей данного языка и т.п. с точки зрения их отражения в данном языке. 2. Предметы материальной культуры.

Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. –
Изд. 2-е, стереотип. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – С. 381.

Реалии – это названия присущих только определенным нациям и народам предметов материальной культуры, фактов истории, государственных институтов, имена национальных и фольклорных героев, мифологических существ и т.п.

Томахин Г.Д. Реалии-американизмы. –
М.: Высш. шк., 1988. – С. 5.

Само слово «реалія» – латинское прилагательное среднего рода множественного числа (*realis*, -e, мн. *realia* – «вещественный», «действительный»), превратившееся (в русском и болгарском языках) под влиянием аналогичных лексических категорий в существительное женского рода. Им обозначают (главным образом в филологических текстах) предмет, вещь, материально существующую или существовавшую, нередко связывая по смыслу с понятием «жизнь»; например, «реалии европейской (общественной) жизни». Согласно словарным определениям, это «предметы материальной культуры». В переводоведении же термином «реалія» большей частью обозначают слова, называющие предметы, т.е. названия реалий. В связанной с ними терминологии немало и других несоответствий...

Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. –
2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – С. 15-16.

РЕАЛІЯ (від пізньолат. *realis* – дійсний, фактичний) – слово (усталений вислів), що називає поняття, об’єкт, явище, характерні для етнічного, суспільно-історичного або повсякденного життя національної чи етнографічної спільноти. Термін виник і сформувався у перекладознавстві в 1940-50. Реалія виявляє себе в контексті міжмовного (міждіалектного) й міжкультурного зіставлення. Англійськими реаліями для українців є **леді**, **шериф**, російськими – **матрешка**, **самовар**, японськими – **ікебана**,

кімоно, самурай тощо. У межах національної мови можна говорити про регіональні чи етнографічні реалії; наприклад, **кештар**, **крисаня**, **полонина**, **трембіта** сприймаються як етнографічно забарвлені українцями, що живуть поза межами карпатського регіону.

Відчутність національної специфіки реалій залежить від того, які мови стають об'єктом зіставлення. Слово **гетьман** – виразно національна реалія на тлі, наприклад, російської (англійської чи іспанської) мови, але його колорит нівелюється у зіставленні з польською мовою, яка має подібне слово з подібним значенням. Частина реалій є водночас етнокультурними унікаліями, що побутують тільки в одній національній мові. Належність таких одиниць до розряду реалій не залежить від порівнюваної мови. Це насамперед етнографізми та історизми (**гопак**, **запорожець**, **кобзар**, **коломийка**, **кошовий**), суспільно-політична лексика (**Верховна Рада**, **гривня**, **тризуб**), назви національних страв, напоїв, предметів одягу (**борщ**, **вареники**, **горілка**) тощо. З часом деякі реалії можуть втрачати національний колорит і переходити в розряд інтернаціоналізмів (**долар**, **кока-кола**, **спагеті** та ін.).

Ажнюк Б.М. Реалія // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 543.

3.2. Класифікація реалій.

Своєрідність реалій як особливого класу мовних одиниць виявляється у неспроможності дослідників виробити єдиний підхід до їх систематизації. Проблема ускладнюється різною багатоманітністю навколишнього світу, що досягається за посередництва мови, та складними процесами його відображення у “мовній” свідомості людини. Традиційно виділяють такі типи реалій: *географічні*, *етнографічні*, *фольклорні*, *міфологічні*, *побутові*, *суспільно-політичні*, *історичні*.

Оскільки будь-яка класифікація залежить від добору класифікаційних чинників, проблема класифікації реалій розв'язується багатьма дослідниками по-різному.

Більшість дослідників групують реалії, послуговуючись позамовним чинником – тематичними асоціаціями. Услід за Г.Д. Томахіним виділяють географічні, культурно-історичні, суспільно-політичні та етнографічні реалії.

Особливо детальною та всеохопною є запропонована С. Влаховим та С. Флоріним типологія реалій, в основі якої лежать чотири класифікаційні чинники:

- **Предметное деление:**

А. Географические реалії – 1) названія об'єктів фізической географії, в том числе и метеорології; 2) названія географических об'єктів, связанных с человеческой деятельностью; 3) названія ендемиків.

Б. Етнографические реалії – 1) быт (пища, напитки; одежда; жилье, мебель, посуда и др. утварь; транспорт; другие); 2) труд (люди труда; орудия труда; организация труда); 3) искусство и культура (музыка и танцы; музыкальные инструменты; фольклор; театр; другие искусства и предметы

искусств; исполнители; обычаи, ритуалы; праздники, игры; мифология; культы – служители и последователи; календарь); 4) этнические объекты (этнонимы; клички; названия лиц по месту жительства); 5) меры и деньги (единицы мер; денежные единицы).

В. Общественно-политические реалии – 1) административно-территориальное устройство (административно-территориальные единицы; населенные пункты; части населенного пункта); 2) органы и носители власти (органы власти; носители власти); 3) общественно-политическая жизнь (политические организации и политические деятели; патриотические и общественные движения; социальные явления и движения; звания, степени, титулы, обращения; учреждения; учебные заведения и культурные учреждения; сословия и касты; сословные знаки и символы); 4) военные реалии (подразделения; оружие; обмундирование; военнослужащие).

- **Местное деление** (в зависимости от национальной и языковой принадлежности):

- А. В плоскости одного языка – 1) свои реалии (национальные; локальные; микролокальные); 2) чужие реалии (интернациональные; региональные).

- Б. В плоскости пары языков – 1) внутренние реалии; 2) внешние реалии.

- **Временное деление** (в синхроническом и диахроническом плане, по признаку «знакомости»):

- А. Современные.

- Б. Исторические.

- **Переводческое деление.**

Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – С. 55-88.

3.3. Переклад реалій.

Окремо постає питання перекладу реалій, як носіїв національно-культурного та історичного колориту, які не мають точних еквівалентів в інших мовах та не піддаються перекладу на загальних умовах.

Проблема перекладу реалій вважається однією з найголовніших та найскладніших у міжкультурному аспекті перекладу та дослідженнях національно-культурної специфіки мови і мовленнєвої діяльності. Якщо мовне і культурне розмаїття сьогодні визначене як багатство цивілізації, то саме переклад працює на його збереження. Переклад виступає як засіб захисту національних мов і культур, даючи імпульси для їхнього саморозвитку і водночас вберігаючи їх від надмірного іншомовного впливу.

Невід’ємною умовою адекватного відтворення реалій є їх глибоке знання. Перекладаючи текст з іноземної мови, який відображає національно-культурні стереотипи людських відносин, звичаїв і подій, перекладачу необхідно використовувати ресурси знання рідної мови, уявляти, як були б названі рідною мовою ті чи інші явища, якщо б вони існували в житті його народу. Коли у перекладача є правильне уявлення про реалію та її контекстуальне використання, йому легше знайти адекватний відповідник цієї реалії в перекладі.

При перекладі реалій традиційно використовують такі способи перекладу: 1) транскрипція, 2) транслітерація, 3) гіперонімічний переклад, 4) дескриптивний перифраз, 5) калькування, 6) комбінована реномінація, 7) транспозиція на конотативному рівні, 8) метод уподібнення, 9) контекстуальне тлумачення реалій та віднайдення ситуативного відповідника.

Беручись за переклад реалій, перекладач повинен усвідомлювати, що вони є носіями не тільки національно-культурного колориту, а й комунікативного наміру мовця. При виборі мовних засобів для перекладу тієї чи іншої реалії можливим є свідоме чи несвідоме спотворення комунікативного наміру автора та формування комунікативного наміру перекладача, відмінного від оригінального.

Существует несколько способов передачи иноязычных реалий: 1) **транслитерация** (передача на уровне графем: Lincoln – *Линкольн*) и **транскрипция** (передача на уровне фонем: *драг-стор*, *брейн-дрейн*); 2) **калькирование**; 3) **описание или разъяснительный перевод** (*coroner* – следователь, производящий дознание в случае насильственной или скоропостижной смерти); 4) **приближенный (приблизительный) перевод** (при помощи «аналога»: *drugstore* – *аптека*); 5) **трансформационный (контекстуальный) перевод**.

Томахин Г.Д. Реалии-американизмы. – М.: Высш. шк., 1988. – С. 31.

Общая схема приемов передачи реалий в художественном переводе получает следующий вид:

1. Транскрипций (и транслитерация)
2. Перевод (замена)
 - 1) Неологизм:
 - а) калька
 - б) полукалька
 - в) освоение
 - г) семантический неологизм
 - 2) Замена реалий
 - 3) Приблизительный перевод:
 - а) родовидовая замена
 - б) функциональный аналог
 - в) описание, объяснение, толкование
 - 4) Контекстуальный перевод.

Приведенный выше перечень возможностей справиться с трудной переводческой задачей будет лишен практического значения, если не указать некоторые ориентиры, которые бы позволили переводчику, экономя время и нервы на поиски, остановиться на оптимальном для конкретного случая приеме. Несмотря на то, что эти приемы приведены, так сказать, в порядке предпочтительности, вопрос нужно ставить не который из них лучше и который хуже вообще, – каждый, употребленный не к месту, плох! – а какой путь приведет к наиболее совершенному переводу в данном случае?

Методика выбора при переводе реалий каждый раз требует ответа в первую очередь на вопрос: транскрибировать или переводить? Какой из двух путей приведет к лучшему восприятию текста и его колорита, позволит наиболее полно и ненавязчиво раскрыть значение реалии, сведя до минимума потери и обеспечив максимальные возможности их компенсации.

Выбор пути зависит от нескольких предпосылок:

- от характера текста,
- от значимости реалии в контексте,
- от характера самой реалии, ее места в лексических системах ИЯ и ПЯ,
- от самих языков – их словообразовательных возможностей, литературной и языковой традиции, и
- от читателя перевода (по сравнению с читателем подлинника).

Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – С. 104-105.

Розділ 4

ПРОБЛЕМИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

4.1. Що таке міжкультурна комунікація.

Як відомо, людство розвивається завдяки розширенню взаємозв'язку й взаємозалежності різних країн, народів та їх культур. Цей процес охоплює різні сфери суспільного життя всіх країн світу. Сьогодні неможливо знайти етнічні спільноти, які б не зазнавали впливу як культур інших народів, так і більш широкого суспільного середовища, наявного в окремих регіонах та світі в цілому. Це виражається в активному поширенні культурних обмінів і прямих контактів між державними інститутами, соціальними групами, суспільними рухами та окремими індивідами різних країн і культур. Розширення взаємодії культур і народів робить особливо актуальним питання про культурну самобутність та культурні відмінності. Культурна багатоманітність сучасного людства збільшується, і народи як його конститутивні одиниці знаходять все більше засобів, щоб зберігати і розвивати свою цілісність та культурну подобу. Ця тенденція до збереження культурної самобутності підтверджує загальну закономірність, яка полягає в тому, що людство в умовах тяжіння до посилення взаємозв'язку та єдності не втрачає своєї культурного розмаїття. В контексті цих тенденцій суспільного розвитку надзвичайної ваги набуває вміння визначати культурні особливості народів.

Процес взаємодії культур, що призводить до їх уніфікації, викликає у деяких нації прагнення культурного самоствердження й бажання зберегти власні культурні цінності. Низка держав та культур демонструють власне категоричне неприйняття наявних культурних змін. Процесу відкриття культурних кордонів вони протиставляють непроникність своїх власних і гіпертрофоване почуття гордості своєю національною самобутністю. Різні суспільства реагують на вплив ззовні по-різному. Діапазон спротиву процесові злиття культур є достатньо широким: від пасивного неприйняття цінностей інших культур до активної протидії їх поширенню та утвердженню. Ось чому ми є свідками численних етнорелігійних конфліктів, зростання націоналістичних настроїв, регіональних фундаменталістських рухів.

Причиною поширення прямих контактів з іншими культурами, чимало з яких раніше видавалися загадковими чи дивними, є результатом стрімкого розвитку нових економічних відносин між народами. Стаючи учасниками будь-якого виду міжкультурних контактів, люди взаємодіють із представниками інших культур, відмінні риси яких можуть суттєво вплинути на розвиток міжкультурного діалогу. До очевидних відмінностей культур, що утруднюють чи зводять нанівець міжкультурні контакти, відносять відмінності в мовах, національній кухні, одязі, нормах

суспільної поведінки, відношення до виконуваної роботи тощо. Але основними й справді вагомими причинами невдач у сфері міжкультурного спілкування є відмінності у світогляді, відношенні до світу та інших людей. Головною перепорою до успішного задоволення міжкультурних комунікативних потреб є сприйняття людиною інших культур крізь призму власної культури, обмеження власних спостережень й умовиводів її рамками. Ми не схильні розуміти значення слів, вчинків, дій, які не є характерними для нас самих. Наш етноцентризм стає на заваді успішної й продуктивної міжкультурної комунікації. Оскільки його як несвідомий процес важко розпізнати, ефективну міжкультурну комунікацію потрібно наполегливо й цілеспрямовано опановувати та розвивати.

Отже, міжкультурна комунікація – це спілкування, яке має місце в умовах настільки значних культурно зумовлених відмінностей в комунікативній компетенції його учасників, що ці відмінності суттєво впливають на результативність комунікативної події. Під комунікативною компетентністю розуміють знання використовуваних в процесі спілкування символічних систем і правил їх функціонування, а також принципів комунікативної взаємодії. Міжкультурну комунікацію характеризує те, що її учасники в умовах прямого контакту використовують спеціальні мовні варіанти та дискурсивні стратегії, відмінні від тих, якими вони послуговуються у спілкуванні в межах однієї й тієї ж культури.

Датою народження міжкультурної комунікації як академічної дисципліни прийнято вважати 1954 рік, коли вийшла у світ книга Є. Холла і Д. Трагера “Культура як комунікація” (“Culture as Communication”), у якій автори вперше запропонували для широкого вжитку термін “міжкультурна комунікація”, що відбиває, на їхню думку, особливу галузь людських відносин. Пізніше основні положення та ідеї міжкультурної комунікації були більш докладно розвинуті у відомій роботі Е. Холла “Німа мова” (“The Silent Language”, 1959 р.), де автор показав тісний зв’язок між культурою і комунікацією. Розвиваючи свої ідеї про взаємозв’язок культури і комунікації, Холл дійшов висновку про необхідність навчання культурі.

Термін “міжкультурна комунікація” у вузькому розумінні з’явився в науковій літературі в 1970-х роках. У відомій праці Л. Самовара і Р. Портера “Комунікація між культурами” (“Communication between Cultures”), вперше надрукованій в 1972 р., дано визначення міжкультурної комунікації. До цього часу сформувався і науковий напрям, стрижнем якого стало вивчення комунікативних невдач та їх наслідків у ситуаціях міжкультурного спілкування.

Другий важливий напрям – це лінгвістичні дослідження, пов’язані з бурхливим розвитком в останні десятиліття вивчення дискурсу як певного

інтегрального процесу, центрального для комунікативної діяльності. Плідний підхід до дослідження дискурсу з метою міжкультурного зіставлення реалізується в роботах Рона і Сюзан Сколлон, зокрема в книзі “Міжкультурна комунікація: дискурсивний підхід” (“Intercultural Communication: A discourse approach”, 1995), що досліджують жанр професійної комунікації і намагаються дедуктивно обчислити по різних дискурсивних параметрах основні культурні протиставлення.

Актуальность проблем межкультурной коммуникации в современных условиях

Актуальность всех вопросов, связанных с культурой, приобрела в настоящее время небывалую остроту. Повышенный интерес к изучению культур разных народов, выдвижение на передний план культурологии, еще недавно влачившей жалкое существование на задворках истории, философии, филологии; выделение ее в научную специальность Высшей аттестационной комиссией России; создание специализированных ученых советов для защиты кандидатских и докторских диссертаций по культурологии; поток публикаций на тему диалогов и особенно конфликтов культур; создание обществ, ассоциаций, объединяющих исследователей проблем культуры; бесконечные конференции, симпозиумы, конгрессы по вопросам культуры; включение культурологии и антропологии в учебный план подготовки специалистов по всем гуманитарным направлениям и даже в программы средней школы; наконец, уже упоминавшееся известное предсказание С. Хантингтона о третьей мировой войне как войне культур и цивилизаций – все это свидетельствует о настоящем буме, взрыве интереса к проблемам культуры.

К сожалению, за этим бумом кроются не только и не столько благородные и созидательные мотивы интереса к другим культурам, стремление обогатить свою культуру опытом и оригинальностью других, сколько совсем иные причины, грустные и тревожные. В последние годы социальные, политические и экономические потрясения мирового масштаба привели к небывалой миграции народов, их переселению, расселению, столкновению, смешению, что, разумеется, приводит к конфликту культур.

В то же время научно-технический прогресс и усилия разумной и миролюбивой части человечества открывают все новые возможности, виды и формы общения, главным условием эффективности которых является взаимопонимание, диалог культур, терпимость и уважение к культуре партнеров по коммуникации.

Все это вместе взятое – и тревожное, и обнадеживающее – и привело к особенно пристальному вниманию к вопросам межкультурного общения. Впрочем, вопросы эти вечные, они волновали человечество с незапамятных времен. В качестве доказательства вспомним одну пословицу. Пословицы справедливо считают сгустками народной мудрости, то есть тем самым народным культурным опытом, который хранится в языке и передается из поколения в поколение.

Русская пословица, живая, употребительная, не утратившая, в отличие от многих других, своей актуальности, учит: *В чужой монастырь со своим уставом не ходят*. Ее аналог в английском языке выражает ту же мысль другими словами: *When in Rome, do as Romans do* [Приехав в Рим, делай, как римляне]. Так в каждом из этих языков народная мудрость старается предостеречь от того, что теперь принято называть термином конфликт культур.

Словосочетание это, к сожалению, сейчас «в моде» по уже упомянутым грустным причинам: в условиях социальных, политических и экономических конфликтов многочисленные беженцы, иммигранты, репатрианты страдают от конфликтов с «чужим уставом» даже в благополучной экономической ситуации.

Что же такое конфликт культур? Почему стало возможным говорить о войне культур?

Так же как учитель танцев в фильме «Золушка» на все вопросы и проблемы жизни отвечал: «Давайте танцевать!», так и я, будучи филологом, то есть «любя слова», предлагаю искать ответы в языке...

Самые очевидные примеры столкновений культур дает просто реальное общение с иностранцами как в их стране, так и в своей родной. Такого рода конфликты порождают множество курьезов, анекдотов, смешных сюжетов («наши за границей», иностранцы в России и т. п.), неприятностей, драм и даже трагедий...

В Латинской Америке «не работает» реклама сигарет «Мальборо»: ковбой, человек на лошади – это представитель беднейшего населения, который может курить только самые дешевые и поэтому плохие сигареты.

Испанская фирма договорилась с Мексикой о продаже большой партии пробок для шампанского, но имела неосторожность покрасить их в бордовый цвет, который оказался в мексиканской культуре цветом траура, – и сделка сорвалась...

Студенты из Таиланда перестали посещать лекции по русской литературе. «Она на нас кричит», – сказали они о преподавательнице, говорившей, в соответствии с русской педагогической традицией, громко, четко и ясно. Эта манера оказалась неприемлемой для студентов-тайцев, привыкших к иным фонетическим и риторическим параметрам.

Культурный конфликт произошел у российских студентов, учившихся по американской программе, с преподавателями из США. Заметив, что несколько студентов списывают, американские преподаватели, поставили неудовлетворительные оценки всему потоку, что обозначало и моральный удар, и большие финансовые потери для российских студентов. Американцы возмущались теми, кто давал списать, и теми, кто не донес немедленно об этом преподавателям, даже больше, чем теми, кто списывал. Идеи «не пойман – не вор» и «доносчику первый кнут» не имели никакого успеха. Все сдавшие этот письменный экзамен были вынуждены снова его сдавать и снова платить деньги. Часть российских студентов, возмущенная этой ситуацией, отказалась продолжать программу...

Американская преподавательница английского языка в МГУ на церемонии

выдачи дипломов выпускникам, получив в подарок альбомы по русскому искусству и русский фарфор, вручила свой прощальный подарок – огромную коробку в красивой «западной» упаковке, перевязанную ленточкой. Ее открыли прямо на сцене. В ней оказался... унитаз. Таким «оригинальным», но совершенно неприемлемым, с точки зрения культуры хозяев, способом она хотела, по-видимому, показать, что ей не нравится состояние наших туалетов. Все были шокированы. На следующий год ее на работу не пригласили...

Тер-Минасова С.Г. **Язык и межкультурная коммуникация:**
Учеб. пособие. – М.: Слово, 2000. – С. 18-25.

SIX FUNDAMENTAL PATTERNS OF CULTURAL DIFFERENCES

• Different Communication Styles

The way people communicate varies widely between, and even within, cultures. One aspect of communication style is language usage. Across cultures, some words and phrases are used in different ways. For example, even in countries that share the English language, the meaning of "yes" varies from "maybe, I'll consider it" to "definitely so," with many shades in between.

Another major aspect of communication style is the degree of importance given to non-verbal communication. Non-verbal communication includes not only facial expressions and gestures; it also involves seating arrangements, personal distance, and sense of time. In addition, different norms regarding the appropriate degree of assertiveness in communicating can add to cultural misunderstandings. For instance, some white Americans typically consider raised voices to be a sign that a fight has begun, while some black, Jewish and Italian Americans often feel that an increase in volume is a sign of an exciting conversation among friends. Thus, some white Americans may react with greater alarm to a loud discussion than would members of some American ethnic or non-white racial groups.

• Different Attitudes Toward Conflict

Some cultures view conflict as a positive thing, while others view it as something to be avoided. In the U.S., conflict is not usually desirable; but people often are encouraged to deal directly with conflicts that do arise. In fact, face-to-face meetings customarily are recommended as the way to work through whatever problems exist. In contrast, in many Eastern countries, open conflict is experienced as embarrassing or demeaning; as a rule, differences are best worked out quietly. A written exchange might be the favored means to address the conflict.

• Different Approaches to Completing Tasks

From culture to culture, there are different ways that people move toward completing tasks. Some reasons include different access to resources, different judgments of the rewards associated with task completion, different notions of time, and varied ideas about how relationship-building and task-oriented work should go together.

When it comes to working together effectively on a task, cultures differ with respect to the importance placed on establishing relationships early on in the collaboration. A case in point, Asian and Hispanic cultures tend to attach more value to developing relationships at the beginning of a shared project and more emphasis on task completion toward the end as compared with European-

Americans. European-Americans tend to focus immediately on the task at hand, and let relationships develop as they work on the task. This does not mean that people from any one of these cultural backgrounds are more or less committed to accomplishing the task, or value relationships more or less; it means they may pursue them differently.

- **Different Decision-Making Styles**

The roles individuals play in decision-making vary widely from culture to culture. For example, in the U.S., decisions are frequently delegated – that is, an official assigns responsibility for a particular matter to a subordinate. In many Southern European and Latin American countries, there is a strong value placed on holding decision-making responsibilities oneself. When decisions are made by groups of people, majority rule is a common approach in the U.S.; in Japan consensus is the preferred mode. Be aware that individuals' expectations about their own roles in shaping a decision may be influenced by their cultural frame of reference.

- **Different Attitudes Toward Disclosure**

In some cultures, it is not appropriate to be frank about emotions, about the reasons behind a conflict or a misunderstanding, or about personal information. Keep this in mind when you are in a dialogue or when you are working with others. When you are dealing with a conflict, be mindful that people may differ in what they feel comfortable revealing. Questions that may seem natural to you – What was the conflict about? What was your role in the conflict? What was the sequence of events? – may seem intrusive to others. The variation among cultures in attitudes toward disclosure is also something to consider before you conclude that you have an accurate reading of the views, experiences, and goals of the people with whom you are working.

- **Different Approaches to Knowing**

Notable differences occur among cultural groups when it comes to epistemologies – that is, the ways people come to know things. European cultures tend to consider information acquired through cognitive means, such as counting and measuring, more valid than other ways of coming to know things. Compare that to African cultures' preference for affective ways of knowing, including symbolic imagery and rhythm. Asian cultures' epistemologies tend to emphasize the validity of knowledge gained through striving toward transcendence.

DuPraw M.E., Axner M. **Working on Common Cross-Cultural Communication Challenges** // www.wgcd.org/action/ampu/crosscult.html

Прикладной аспект межкультурной коммуникации. С самого начала межкультурная коммуникация имела ярко выраженную прикладную ориентацию. Это не только наука, но и набор навыков, которыми можно и нужно владеть. В первую очередь эти навыки необходимы тем, чья профессиональная деятельность связана с взаимодействием между культурами, когда ошибки и коммуникативные неудачи приводят к другим провалам – в переговорах, к неэффективной работе коллектива, к социальной напряженности.

Центральным понятием в сфере прикладной межкультурной

коммуникации является межкультурная восприимчивость (intercultural sensitivity). Ее повышение в условиях множащихся различий, неопределенности, неоднозначности и перемен, характеризующих современное общество, становится важной составляющей профессиональной пригодности специалиста. Этой цели служит большое количество учебно-просветительской литературы и межкультурные тренинги.

Различного рода справочники, руководства, пособия по тому, как лучше торговать (обучать, договариваться, работать и т.д.) с японцами, французами, русскими и т.п., дают конкретные знания об особенностях той или иной культуры в области профессиональной, социальной и отчасти межличностной коммуникации. Они могут быть ориентированы на две или более сравниваемые культуры. Содержащаяся в них информация расширяет знания относительно другой культуры, но не приводит непосредственно к повышению межкультурной восприимчивости. Эту роль выполняют кросс-культурные тренинги, основанные на идее о том, что недостаточно просто сообщить участникам определенное количество новой информации о другой культуре. Эти знания должны быть освоены таким образом, чтобы изменить некоторые коммуникативные и культурные презумпции и повлиять тем самым на поведение людей в ситуациях межкультурного общения. Повышение межкультурной восприимчивости происходит в несколько этапов.

Сначала участники должны осознать, что проблемы действительно существуют. Это не столь очевидно, так как ни принципы коммуникации, ни культурные стереотипы не являются в большинстве случаев осознаваемыми. На этом этапе широко применяются ролевые игры. Одна из наиболее известных игр такого рода состоит в том, что участники, не имея права разговаривать, играют в простую карточную игру; при этом они думают, что все играют по одинаковым правилам, в то время как на самом деле данные им правила несколько отличаются друг от друга. Чувства растерянности, недоумения, гнева и бессилия, возникающие в результате, являются хорошей аналогией эмоциональных последствий кросс-культурного непонимания.

Затем участники получают необходимую информацию об особенностях межкультурной коммуникации вообще и для данных культур в частности. На этом этапе активно используются конкретные критические случаи в виде проблемных ситуаций, подлежащих разрешению. Это помогает выработать мотивации для разрешения межкультурных коммуникативных конфликтов. Последующие упражнения направлены на закрепление полученных знаний в виде поведенческих коммуникативных навыков.

Такого рода тренинги и разработки соответствующих необходимых для них материалов, критических ситуаций и ролевых игр стали важной составляющей деятельности многих специалистов по управлению в крупных корпорациях и независимых институтах.

4.2. Культурна специфіка невербального коду в міжкультурній комунікації.

Невербальна комунікація – це система знаків, що використовуються у процесі спілкування і відрізняються від мовних засобами та формою виявлення. І хоча мовні канали зв'язку мають пріоритетне значення, ігнорування невербальних засобів є неприпустимим. Наукові дослідження доводять, що саме за їх рахунок відбувається від 40 до 80% комунікації. При цьому 55% повідомлень сприймається через вираз обличчя, позу, жести, а 38% – через інтонацію та модуляцію голосу.

Несловесні засоби грають значну роль у процесі спілкування. Вони не тільки дублюють, підсилюють чи й замінюють мовну комунікацію, але й підтверджують або заперечують інформацію, доповнюють зміст висловлювання, акцентують особливо важливі моменти спілкування, контролюють і регулюють цей процес. Саме невербальні засоби дають змогу зрозуміти справжні почуття і думки співрозмовника, оскільки їх поява зумовлена імпульсами підсвідомості, і відсутність можливості підробити дані імпульси дає підстави довіряти цій мові більше, ніж вербальному каналу спілкування. За даними опитувань, ступінь довіри до слів становить 20%, а до невербальних засобів – 30%.

Невербальних сигналів у нашому житті використовується дуже багато, навіть за приблизними підрахунками близько 1 млн. У широкому розумінні до них відносяться різноманітні предметні знаки-символи, у вузькому – знаки, пов'язані із зовнішністю та тілом людини. Ці несловесні знаки досить різноманітні і включають кілька підсистем: 1) проксеміка – організація простору і часу спілкування, що об'єднує такі характеристики, як відстань між комунікантами, їх векторну спрямованість, час, тактильний контакт; 2) оптико-кінестична підсистема, що включає зовнішній вигляд суб'єкта спілкування, міміку, пантоміміку та рухи тіла; 3) візуальний контакт; 4) екстралінгвістична підсистема, до якої ми віднесемо паузи та неканонічні звуки. На нашу думку, недоцільно розглядати серед невербальних засобів паралінгвістичну підсистему, оскільки вона все-таки тісно пов'язана зі звуковою стороною мови.

Невербальні знаки, які обслуговують певну спілкувальну ситуацію, перебувають у впорядкованих відношеннях і між собою, і зі словесними знаками, з якими разом творять гіперпарадигму знаків цієї комунікативної ситуації. Уживання їх має переважно стереотипізований характер і підлягає правилам, які, діючи здебільшого за алгоритмічним принципом, певною мірою формалізують і автоматизують процес спілкування. Тобто можна говорити про етикетне використання мовних і позамовних засобів, що називають спілкувальним етикетом. Порушення стандартів культурної поведінки, етичних та естетичних норм у використанні вербальних і/або невербальних засобів комунікативної взаємодії призводить до непорозумінь і конфліктів...

Ми розглянемо найбільш поширені несловесні знаки деяких підсистем, значення та функціонування яких національно або культурно обумовлено, оскільки культурні відмінності, як і семантичні бар'єри, при обміні невербальною інформацією можуть створювати значні перешкоди для взаєморозуміння. Так, потирання брови кінчиком пальця у нас не має ніякого етикетного значення, а в японців цей жест сприймається як знак обдурювання, шахрайства. Спостерігаючи цей мимовільний рух у партнера, японець може встати й без пояснень піти, обурений. Таким чином, виникає когнітивний дисонанс, який виключає особистість із поля спілкування і створює бар'єри на шляху взаєморозуміння.

Серед елементів проксеміки важливе місце займає простір організації процесу комунікації, оскільки відстань між співрозмовниками впливає на його „комфортність”. Але „комфортність” – національно обумовлене поняття. На близькій відстані прийнято спілкуватися в арабів, японців, французів, греків, італійців, іспанців, на середній – у шведів, англійців, німців, австрійців, швейцарців, на великій – у білого населення Північної Америки, австралійців, новозеландців. Ось чому азійці відгукуються про американців як про холодних і неприязних людей, а ті вважають їх занадто фамільярними, бо азійці ще мають звичку у процесі діалогу торкатися співрозмовника, тобто встановлювати тактильний контакт.

Тактильні контакти звичайно виступають як метакомунікативні маркери окремих фаз спілкування. Особливо велике значення вони мають на початку і в кінці бесіди. Найбільш поширеним серед них є рукостискання – символ довіри та знак поваги. Кожна нація має свої традиції рукостискання: у США воно тверде і руку тиснуть 2-3 рази, у Німеччині – це один твердий потиск, у Франції та Бельгії – рукостискання легке й швидке. В арабських країнах чоловіки часто, перш ніж привітатися, накривають руку одягом. Тут при зустрічі обнімаються, злегка торкаючись щоками та поплескуючи один одного по спині та плечах. У Японії прийнято, вітаючись, вклонятися, а в ряді країн неодмінним елементом привітання є обійми та поцілунок.

Під час бесіди тактильні контакти активно використовують представники південних народів, хоча більшість культур накладає обмеження на дотики. Так, в Англії співбесідники рідко торкаються один одного: один спостерігач підрахував, що пара за ресторанним столиком протягом години здійснює в Парижі в середньому 110 взаємних дотиків, в Америці – близько восьми, а в Лондоні – жодного.

Особливе значення у процесі спілкування має, звичайно, оптико-кінесична система. Як зазначають дослідники, вираз обличчя, поза, жести, коли йдеться про сприйняття співрозмовника як особистості, набагато ефективніші, ніж його словесне вираження. Тому “мова тіла” повинна гармоніювати з вербальним мовленням, доповнюючи і підсилюючи його, хоч вона здебільшого не усвідомлюється мовцем і практично не контролюється ним.

Вираз обличчя, його міміка свідчать про характер людини, її настрій, налаштованість на співрозмовника часом більше за слова. “Кам'яний” вираз обличчя насторожує, викликає психічний дискомфорт і небажання

спілкуватися. Ось чому важко зрозуміти почуття японців, серед яких до цього часу поширене обличчя-маска. Французам, італійцям, іспанцям, навпаки, притаманна рухлива міміка, а фіни обличчям реагують значно стриманіше. Мімічні рухи можуть мати в різних народів відмінне значення: українці підморгують, аби на когось чи на щось звернути увагу, натякнути, покепкувати; англійці ж (чоловіки) таким “мімічним жестом” супроводжують вітальні фрази або й уживають його замість вітання, а в багатьох східних культурах підморгування вважається поганою звичкою і може образити людину.

Поза, як мимовільна або вмисна постава тіла, теж є знаком, що має комунікативний сенс і виявляє не тільки душевний стан людини та її манери, але й ставлення до співрозмовника. У різних культурах існують певні традиції щодо розміщення тіла у просторі. Якщо в Японії соціальну та культурну значущість має покірлива поза і не заведено сидіти, заклавши ногу на ногу чи схрестивши їх, то у США в певних комунікативних ситуаціях не є осудливим покласти ноги на стіл перед співбесідником.

Жести, як виражальні рухи рук та інших частин тіла, є найбільш поширеними невербальними знаками. Їх кількість і інтенсивність національно обумовлена: впродовж годинної розмови мексиканець жестикулює в середньому 180 разів, італієць – 120, француз – 80, фін – тільки 1 раз. Практично не жестикулюють представники Сходу та мусульманського світу, оскільки це ніби засвідчує гідність людини.

У спілкуванні з іноземцями треба бути особливо стриманими і обачними щодо використання жестів-символів. Саме вони є найбільш складними для розуміння в чужій культурі, оскільки співвідносяться не з явищами дійсності, а з певним абстрактним змістом свідомості. Форма їх вираження довільно чи опосередковано пов'язана зі змістом. Тому для розуміння символічних жестів необхідно знати традиції даного народу, в той час як інші жести однозначно розкриваються в межах комунікативної ситуації.

Доволі часто однакові значення мають у різних мовних спільнотах неоднакове жестове втілення (так, показуючи “один”, українці виставляють вказівний палець, а угорці – великий). Але до комунікативного дисонансу можуть призвести перш за все полісемні жести, значення яких обумовлено національними особливостями та культурними традиціями певного етносу. Добре відомо, що кивки головою в Болгарії мають антонімічне значення до звичних нам “так” / “ні”; в Італії та Греції нахил голови вперед означає ствердження, а назад – заперечення; потирання вказівним пальцем носа у французів означає “обережно”, у голландців – “ти п'яний”. Навіть жести, які вважаються інтернаціональними, зберігають у деяких країнах первинне значення: “о'кей” – у Франції (“нуль”, “нічого”), в Японії (“гроші”).

Як бачимо, знаки оптико-кінесичної системи, особливо жести, хоча і є здебільшого неусвідомленими, але в міжнародній комунікації повинні строго контролюватися.

Знакове, у тому числі етикетне, функціонування очей теж регулюється певними нормами, неоднаковими в різних суспільствах. За ступенем використання погляду в його контактовстановлюючій функції всі суспільства

поділяються на “контактні” та “неконтактні”. У “контактних” культурах, до яких відносять в основному південні народи, вважається невічливим не дивитися в очі співрозмовнику. Хоча в більшості культур існує неписаний закон, що забороняє пряме споглядання іншої людини. На острові Фіджі корінні мешканці під час розмови взагалі відвертаються від співрозмовника, а в Малі молодші за жодних обставин не повинні дивитися в очі старшим.

Спілкуючись з представниками різних народів, треба враховувати традиції візуальних контактів і правильно розуміти наявність чи відсутність прямого погляду. Так, ще донедавна туристів у США попереджали, щоб вони уникали дивитися прямо в очі незнайомим людям на вулицях, бо ті можуть подібний погляд зрозуміти як знак агресії. Не завжди варто пильно дивитися не лише на незнайомих людей, але й на речі (особливо в країнах Сходу та півдня Європи), бо господар неодмінно захоче цю річ подарувати.

Корнева Л.М. Невербальні засоби в міжкультурній комунікації //
Культура народів Причерномор'я. – 2004. – № 49, Т. 1. – С. 88-90.

TYPES OF NON-VOCAL COMMUNICATION

Signals, signs, and symbols, three related components of communication processes found in all known cultures, have attracted considerable scholarly attention because they do not relate primarily to the usual conception of words or language. Each is apparently an increasingly more complex modification of the former, and each was probably developed in the depths of prehistory before, or at the start of, man's early experiments with vocal language.

- **Signals**

A signal may be considered as an interruption in a field of constant energy transfer. An example is the dots and dashes that open and close the electromagnetic field of a telegraph circuit. Such interruptions do not require the construction of a man-made field; interruptions in nature (e.g., the tapping of a pencil in a silent room, or puffs of smoke rising from a mountain top) may produce the same result. The basic function of such signals is to provide the change of a single environmental factor in order to attract attention and to transfer meaning. A code system that refers interruptions to some form of meaningful language may easily be developed with a crude vocabulary of dots, dashes, or other elemental audio and visual articulations. Taken by themselves, the interruptions have a potential breadth of meaning that seems extremely small; they may indicate the presence of an individual in a room, his impatience, agreement, or disagreement with some aspect of his environment or, in the case of a scream for help, a critical situation demanding attention. Coded to refer to spoken or written language, their potential to communicate language is extremely great.

- **Signs**

While signs are usually less germane to the development of words than signals, most of them contain greater amounts of meaning of and by themselves. Ashley Montagu, an anthropologist, has defined a sign as a “concrete denoter” possessing an inherent specific meaning, roughly analogous to the sentence “This is it; do something about it!” The most common signs encountered in daily life are pictures or drawings, although a human posture like a clenched fist, an outstretched arm, or

a hand posed in a “Stop” gesture may also serve as signs. The main difference between a sign and a signal is that a sign (like a policeman’s badge) contains meanings of an intrinsic nature; a signal (like a scream for help) is merely a device by which one is able to formulate extrinsic meanings. Their difference is illustrated by the observation that many types of animals respond to signals, while only a few intelligent and trained animals (usually dogs and apes) are competent to respond even to simple signs.

All known cultures utilize signs to convey relatively simple messages swiftly and conveniently. Signs may depend for their meaning upon their form, setting, color, or location. In the United States, traffic signs, uniforms, badges, and barber poles are frequently encountered signs. Taken en masse, any society’s lexicon of signs makes up a rich vocabulary of colorful communications.

- **Symbols**

Symbols are more difficult than signs to understand and to define because, unlike signs and signals, they are intricately woven into an individual’s ongoing perceptions of the world. They appear to contain a dimly understood capacity that (as one of their functions), in fact, defines the very reality of that world. The symbol has been defined as any device with which an abstraction can be made. Although far from being a precise construction, it leads in a profitable direction. The abstractions of the values that people imbue in other people and in things they own and use lie at the heart of symbolism. Here is a process, according to the British philosopher Alfred North Whitehead, whereby some components of [the mind’s] experience elicit consciousness, beliefs, emotions, and usages respecting other components of experience.

In Whitehead’s opinion, symbols are analogues or metaphors (that may include written and spoken language as well as visual objects) standing for some quality of reality that is enhanced in importance or value by the process of symbolization itself.

Almost every society has evolved a symbol system whereby, at first glance, strange objects and odd types of behavior appear to the outside observer to have irrational meanings and seem to evoke odd, unwarranted cognitions and emotions. Upon examination each symbol system reflects a specific cultural logic, and every symbol functions to communicate information between members of the culture in much the same way as, but in a more subtle manner than, conventional language. Although a symbol may take the form of as discrete an object as a wedding ring or a totem pole, symbols tend to appear in clusters and depend upon one another for their accretion of meaning and value. They are not a language of and by themselves; rather they are devices by which ideas too difficult, dangerous, or inconvenient to articulate in common language are transmitted between people who have acculturated in common ways. It does not appear possible to compile discrete vocabularies of symbols, because they lack the precision and regularities present in natural language that are necessary for explicit definitions.

- **Icons**

Rich clusters of related and unrelated symbols are usually regarded as icons. They are actually groups of interactive symbols, like the White House in Washington, D.C., a funeral ceremony, or an Impressionist painting. Although in

examples such as these, there is a tendency to isolate icons and individual symbols for examination, symbolic communication is so closely allied to all forms of human activity that it is generally and non-consciously used and treated by most people as the most important aspect of communication in society. With the recognition that spoken and written words and numbers themselves constitute symbolic metaphors, their critical roles in the worlds of science, mathematics, literature, and art can be understood. In addition, with these symbols, an individual is able to define his own identity.

- **Gestures**

Professional actors and dancers have known since antiquity that body gestures may also generate a vocabulary of communication more or less unique to each culture. Some U.S. scholars have tried to develop a vocabulary of body language, called kinesics. The results of their investigations, both amusing and potentially practical, may eventually produce a genuine lexicon of American gestures similar to one prepared in detail by François Delsarte, a 19th-century French teacher of pantomime and gymnastics who described the ingenious and complex language of contemporary face and body positions for theatrical purposes.

- **Proxemics**

Of more general, cross-cultural significance are the theories involved in the study of “proxemics” developed by a U.S. anthropologist, Edward Hall. Proxemics involves the ways in which people in various cultures utilize both time and space as well as body positions and other factors for purposes of communication. Hall’s “silent language” of nonverbal communications consists of such culturally determined interactions as the physical distance or closeness maintained between individuals, the body heat they give off, odours they perceive in social situations, angles of vision they maintain while talking, the pace of their behaviour, and the sense of time appropriate for communicating under differing conditions. By comparing matters like these in the behaviour of different social classes (and in varying relationships), Hall elaborated and codified a number of sophisticated general principles that demonstrate how certain kinds of nonverbal communication occur. Although Hall’s most impressive arguments are almost entirely empirical, and many of them are open to question, the study of proxemics does succeed in calling attention to major features of communication dynamics rarely considered by linguists and symbologists. Students of words have been more interested in objective formal vocabularies than in the more subtle means of discourse unknowingly acquired by the members of a culture.

**Encyclopædia Britannica Deluxe Edition 2004,
CD-ROM.**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Изд. 2-е, стереотип. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 608 с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 338 с.
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
4. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
5. Биркенбил В. Язык интонации, мимики, жестов. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 224 с.
6. Брутян Г. Гипотеза Сепира-Уорфа. – Ереван, 1968. – 66 с.
7. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира: На материале русской грамматики. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 574 с.
8. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. – Киев: Изд-во КГУ, 1979. – 263 с.
9. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 224 с.
10. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
11. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 411 с.
12. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
13. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М.: Русский язык, 1983. – 269 с.
14. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
15. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – 416 с.
16. Вопросы семантики и стиля: Межвуз. науч. сб. / Отв. ред. Кузиков В.В. – Уфа: Башкирск. гос. ун-т, 1985. – 148 с.
17. Вопросы семантики и стиля: Межвуз. науч. сб. / Отв. ред. Р.З. Мурясов. – Уфа: Башкирск. ун-т, 1979. – 144 с.

18. Вопросы семантики лексических единиц: Межвуз. науч. сб. / Отв. ред. Гатауллин Р.Г. – Уфа: Башкирск. гос. ун-т, 1987. – 161 с.
19. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). – М.: Изд-во Российского ун-та Дружбы народов, 1997. – 332 с.
20. Гак В. Г. Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 786 с.
21. Гапонів А.Б., Возна М.О. Лінгвокраїнознавство. Англomовні країни. Підручник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова Книга, 2005. – 464 с.
22. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос. – М.: Прогресс-Культура, 1995. – 480 с.
23. Герд А.С. Введение в этнолингвистику. – СПб.: Языковой центр, 1995. – 92 с.
24. Гумбольдт В., фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.
25. Гумбольдт В., фон. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 450 с.
26. Дейк Т.А., ван. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 310 с.
27. Елизарова Г.В. Культурологическая лингвистика: Опыт исследования понятия в методических целях. – СПб.: Бельведер, 2000. – 139 с.
28. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.
29. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). – Л.: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. – 216 с.
30. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). – Л.: Вид-во Львів. ун-ту, 1983. – 175 с.
31. Иванова Е.В. Пословичные картины мира (на материале английских и русских пословиц). – СПб.: СПбГУ, 2002. – 160 с.
32. Карабан В.І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 608 с.
33. Колесов В.В. Язык и ментальность. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с.

34. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: Курс лекций. – М.: ЭТС, 2000. – 192 с.
35. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: Высш. шк., 1990. – 250 с.
36. Кононенко В.І. Мова. Культура. Стил: 3б. ст. – Київ–Івано-Франківськ, 2002. – 460 с.
37. Кононенко В.І. Національно-мовна картина світу: Зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 39-46.
38. Концептологія: Світ-Мова-Особистість. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 298 с.
39. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
40. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 448 с.
41. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 12-22.
42. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. – М.: Едиторіал УРСС, 2002. – 284 с.
43. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.
44. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 36-41.
45. Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – 204 с.
46. Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. – М.: Индрик, 1999. – 422 с.
47. Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – 286 с.
48. Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1990. – 280 с.
49. Логический анализ языка. Языки динамического мира / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Шатуновский. – Дубна, 1999. – 514 с.

50. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2001. – 202 с.
51. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов / Под ред. А.П. Садохина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
52. Потебня А.А. Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. – 269 с.
53. Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 624 с.
54. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. – К.: ВЦ “Київський університет”, 1999. – 308 с.
55. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
56. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
57. Русанівський В.М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі // Мовознавство. – 2004. – №4. – С. 3-7.
58. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993. – 655 с.
59. Сімонок В.П. Мовна картина світу. Взаємодія мов. – Х.: Основа, 1998. – 171 с.
60. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособие. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
61. Томахин Г. Д. Реалии-американизмы. – М.: Высш. шк., 1988. – 239 с.
62. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
63. Урысон Е.В. Проблемы исследования языковой картины мира. Аналогия в семантике. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 224 с.
64. Федірко С.М. Guide to Language and Country Studies: Навчальний посібник з лінгвокраїнознавства. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – 280 с.
65. Флорин С. Муки переводческие: практика перевода. – М.: Высш. шк., 1983. – 184 с.
66. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика: Теория, проблемы, методы. – М.: Наука, 1977. – 176 с.
67. Швейцер А.Д. Теория перевода. – М.: Наука, 1988. – 214 с.

68. Энциклопедия “Кругосвет” // www.krugosvet.ru

69. Язык в поликультурном пространстве: теоретические и прикладные аспекты: Материалы I Междунар. науч.-практ. конф. “Преподавание иностранных языков в поликультурном образовательном пространстве” / Гл. ред. Н.А. Качалов. – Томск: Томск. политех. ун-т, 2001. – 275 с.

70. Язык и культура: Материалы V Междунар. науч. конф. – Т. 2: Культурологический компонент языка. – К.: Киевск. ун-т им. Т. Шевченко, 1997. – 194 с.

71. Язык и культура: Материалы V Междунар. науч. конф. – Т. 3: Национальные языки и культуры в их специфике и взаимодействии. – К.: Киевск. ун-т им. Т. Шевченко, 1997. – 213 с.

72. Язык и культура: Хрестоматия по спецкурсу для студентов-филологов / Под. ред. Л.Г. Саяховой. – Уфа: Башкирск. гос. ун-т, 2000. – 175 с.

73. Язык и национальные образы мира: Материалы междунар. науч. конф., 20-21 марта 2001 года / Гл. ред. С.К. Беданокова. – Майкоп: Адыгейск. гос. ун-т, 2001. – 432 с.

74. Язык. Общество. Культура. / Отв. ред. Э. Лассан. – Вильнюс: Вильнюс. ун-т, 1997. – 172 с.

75. Язык. Человек. Картина мира: Материалы Всерос. науч. конф. / Отв. ред. М.П. Одинцова. – Ч. 1. – Омск: Омск. гос. ун-т, 2000. – 212 с.

76. Язык. Человек. Картина мира: Материалы Всерос. науч. конф. / Отв. ред. М.П. Одинцова. – Ч. 2. – Омск: Омск. гос. ун-т, 2000. – 168 с.

77. Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. науч. тр. / Отв. ред. В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 1999. – 272 с.

78. Языковое сознание и образ мира: Сб. ст. / Отв. ред. Н.В. Уфимцева. – М: РАН, Ин-т языкознания, 2000. – 319 с.

79. Barth, F. (Ed.) (1970) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference.* London: George Allen & Unwin.

80. Bronowski, J. (1978) *The Origin of Knowledge and Imagination.* New Haven.

81. Carey, J. (1992) *Communication as Culture: Essays on Media and Society.* New York: Routledge.

82. Catford, J.C. (1965) *A Linguistic Theory of Translation.* Oxford University Press.

83. Galloway, C. Callan, V. (1997) *Communication and Culture: A Guide for Practice*. Chichester: John Wiley & Sons.
84. Hall, E.T. (1959) *The Silent Language*. New York: Doubleday.
85. Hall, E.T. (1966) *The Hidden Dimension*. New York: Doubleday.
86. Hall, E.T. (1976) *Beyond Culture*. New York: Doubleday.
87. Hall, E.T. (1985) *Hidden Differences: Studies in International Communication*. Hamburg: Grunder and Jahr.
88. Hall, E.T. (1990) *Understanding Cultural Differences, Germans, French and Americans*. Yarmouth: Intercultural Press.
89. Hannerz, U. (1992) *Cultural Complexity: Studies In the Social Organisation of Meaning*. New York: Columbia Press.
90. Leech, G.N. (1983) *Principles of Pragmatics*. London–New York.
91. Levinson, S. (1983) *Pragmatics*. London–New York.
92. Quine, W. (1960) *Word and Object*. Cambridge: MIT Press.
93. Samovar, L. Porter, R. (Eds.) (1991) *Intercultural Communication: A Reader*. Belmont: Wadsworth.
94. Samovar, L. Porter, R. Jain, N. (1981) *Understanding Intercultural Communication*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
95. Scollon, R. Scollon, S. (1995) *Intercultural Communication*. Oxford, Blackwell.
96. Ting-Toomey, S. (1999) *Communication Across Cultures*. New York, The Guilford Press.
97. Whorf, B.L. (1966) *Language, Thought and Reality*. Cambridge (Mass.).
98. Wierzbicka, A. (1980) *Lingua Mentalis: The Semantics of Natural Language*. Sydney; New York.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. Теоретичні аспекти лінгвокраїнознавства.....	4
Розділ 2. Мовна та концептуальна картини світу.....	22
Розділ 3. Реалії, їх класифікація та переклад.....	36
Розділ 4. Проблеми міжкультурної комунікації.....	41
Рекомендована література	54

Навчальне видання

Гошилик Володимир Богданович

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВО

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 25.06.2007 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура “Times New Roman”. Ум. друк. арк. 3,9.
Тираж 100. Віддруковано на ризографі.

Віддруковано: ПП Курилюк В.Д.
76006, м. Івано-Франківськ, вул. Вовчинецька, 227
тел.: (03422) 6-59-64